

Pogled na temeljne stavove katoličke socijalno-političke doktrine

(Od *Rerum novarum* do *Populorum progressio*)

Vjekoslav Mikecin

Od pojave glasovite enciklike pape Lava XIII *Rerum novarum*, koju katolička crkva smatra temeljem svojih socijalno-političkih nazora u modernom vremenu, pa do nedavno objavljene »socijalne« enciklike pape Pavla VI *Populorum progressio* prošlo je sedam i po decenija. Razdoblje je to u kojem su se opća slika svijeta i raspored socijalnih snaga temeljito promijenile te je s time u vezi i katolička crkva, koja se od kad postoji predano bavila vremenitim, svjetovnim pitanjima jednako kao i onim vječnim i transcendentnim, bila upućena *via facti* da se pozabavi tim promjenama, kako bi im dala svoje tumačenje, uskladila svoju zemaljsku akciju i što je moguće više utjecala na tendencije i pravce općih društvenih gibanja.

Smatramo zanimljivim i pažnje vrijednim utvrditi kako je katolička crkva rješavala tu svoju zadaću od vremena enciklike *Rerum novarum* pa do naših dana: koje je vrijednosti branila na socijalnom planu, čemu se priklanjala i od čega je zazirala, na koga je apelirala i kome se suprotstavljala, gdje je vidjela svoje saveznike a gdje svoje protivnike. Na sva ta pitanja odgovor daju brojne papinske enciklike a poglavito one izrazito socijalne kao što su *Rerum novarum* (1891), *Quadragesimo anno* (1931) i *Mater et Magistra* (1961) te *Pacem in terris* (1963) i *Populorum progressio* (1967).

U drugoj polovici prošlog stoljeća katolička crkva, koja je u mnogim evropskim zemljama do tada imala velik autoritet, bez obzira na sve uzmake što ih je doživjela pred naletom modernog evropskog racionalizma, našla se pred licem dubokih socijalnih previranja iz kojih se nezadrživo, u različitim oblicima, javljao moderni radnički pokret. Izloženo najbrutalnijim vidovima kapitalističke eksploatacije i poniženja radno ljudstvo industrijskih središta, jednako kao i ono agrarnih područja, spontano se priklanjalo idejama modernog socijalizma, nalazeći u njima odgovor na svoja životna pitanja. A kako su te ideje u isti mah značile i kritiku religiozne svijesti kao oblika čovjekove potčinjenosti i, prema tome, izravno utjecale na odvrćanje širokih radničkih slojeva od autoriteta crkve, katolička je crkva bila pristupila razradi i sistematizaciji svojih pogleda na uzroke i prirodu nastalih društvenih suprotnosti. U tom se smislu i sama enciklika *Rerum novarum*,

prvi puta u historiji papinskih temeljnih dokumenata — enciklika, nastoji pozitivno odrediti prema novonastaloj situaciji; ona naime više ne osuđuje naprosto ono što se smatra negativnim sa stajališta crkvenog učenja uopće, nego svom ozbiljnošću uzima na znanje društvene suprotnosti i njihove posljedice i, polazeći od činjenice postojanja radničkog pokreta, nastoji da iz svoga vidnog kuta razmotri svu težinu i složenost »socijalnog pitanja« koje je radnički pokret postavio. Ukratko, socijalno pitanje nije smjelo biti više nikakav tabu za crkvu, sve je trebalo učiniti da se nekom drugom, u ovom slučaju osobito marksističkom, učenju ne dopusti da bude mimo i protiv crkve pokretač i nosilac ideja o rješavanju teških socijalnih napetosti. Odatle i naslov dokumenta Lava XIII: »Littera Encyclica de conditione opificum« (Encikličko pismo o radničkom pitanju).

Da bi se, međutim, dobila potpunija slika o pozadini, izvorima i smislu enciklike *Rerum novarum* i općenito o stavovima katoličke crkve o društvenim pitanjima novijeg vremena, valja se sasvim ukratko osvrnuti na neke prethodne papinske dokumente o društvenim pitanjima. Historičari katoličke crkve smatraju ustvari prvom *socijalnom* enciklikom modernog vremena encikliku pape Benedikta XIV *Vix pervenit*, objelodanjenu 1745, u kojoj se nevoljko, ali sasvim otvoreno, priznaje nestajanje feudalnog sistema i rađanje novog kapitalističkog ustrojstva. Gotovo čitavo stoljeće kasnije — 1843. godine — papa Grgur XVI upućuje kršćanskoj pastvi encikliku *Mirari vos* s uvjerenjem da se novi poredak ne može održati i da mora doći do obnove starog feudalnog poretka. Kao posljednji crkveni poglavar, koji je odlučno zastupao ideju restauracije, Grgur XVI se ponadao da će se ona oživotvoriti s povratkom Burbonske dinastije na vlast u Francuskoj. Među samim klerom u to vrijeme stvaraju se protivne struje. Jedni su vjerovali (i na tome radili) da će se vratiti ancien régime, tj. stanje koje je prethodilo francuskoj revoluciji, a drugi su zastupali mišljenje da se crkva treba prilagoditi novom vremenu i novim potrebama. Najgorljiviji zastupnik ideja ove druge struje bio je poznati francuski opat Lamennais, koji je bio razvio razmjernu akciju oko širenja modernijih pogleda. Kako je dakle došlo do stanovitih pometnji u redovima same crkve, to je bila neophodna intervencija s najvišeg mjesta: s enciklikom *Mirari vos* Grgur XVI oštro je osudio ideje opata Lamennaisa i njegovih istomišljenika kao nespojive sa katoličkim učenjem. S Grgurovim nasljednikom papom Pijom IX crkva definitivno napušta misao o mogućnosti restauracije, miri se sa faktičkim stanjem, ali ima krajnje nihilistički stav prema socijalnim pitanjima. Njegova enciklika *Quanta cura* (1864) u poznatom dodatku (*Syllabusu* definira, sa stajališta

1) To su enciklike: *Diuturnum illud*, 1881 (o prirodni svjetovne vlasti); *Humanum genus*, 1884 (protiv masonstva); *Immortale Dei*, 1885 (o kršćanskom državnom poretku); *Libertas*, 1888 (o grijesima liberalizma); *Sapientiae Christianae*, 1891 (o dužnostima građana).

crkve, glavna zala toga vremena, među kojima su naročito opasna i štetna ona koja sobom nose progresivni socijalni pokreti.

Na toj crti Pijov nasljednik papa Lav XIII, već u prvoj godini svoga papstva — 1878, objavljuje encikliku o socijalizmu: *Quod Apostolici muneris*. Valja potsjetiti (što nije nevažno) da je to godina u kojoj se javlja poznato i u radničkom pokretu izuzetno utjecajno Engelsovo djelo *Anti-Dühring*. Ideje naučnog, marksističkog socijalizma tada su se uveliko širile u radničkom pokretu i postajale dominantnom koncepcijom toga pokreta o putovima emancipacije radnika i revolucionarnog preobražaja društva u cjelini. Povrh toga javljale su se i druge struje koje su smjerale također na izmjenu socijalnog ustrojstva. Spomenuta enciklika Lava XIII hoće da definira, bez sustezanja i sasvim jasno, stav crkve prema novonastaloj situaciji te ona, zajedno sa pet enciklika sa socijalnom tematikom koje su iza nje slijedile, predstavlja neku vrstu pripreme za encikliku *Rerum novarum*.

Enciklika *Quod Apostolici muneris* stavlja pod isti nazivnik socijalizam, komunizam i nihilizam kao najveća zla toga vremena i, nadahnuti faktički stavovima *Syllabusa*, podsjeća kako stare zablude ne samo da su ostale, nego su im se pridružile i nove, te je stoga neophodna pojačana akcija crkve u suzbijanju tih zabuda. »Razumjet ćete tako, časna braćo — objašnjava Lav XIII stavove te enciklike — da mi govorimo o sekta onih koji se, raznim i barbarskim imenima, nazivaju *socijalistima*, *komunistima* i *nihilistima* i koji, razasuti po čitavu svijetu i povezani vezama opake konspiracije, više i ne traže da se oslobode iz tmina tajnih okupljanja, nego se, pošto su otvoreno izašli na svjetlo dana, upinju kako bi ostvarili svoje već odavno smišljene planove, kako bi poljuljali same temelje ljudskog društva. Oni su obuzeti... pohlepom za zemaljskim dobrima... Osporavaju pravo na privatno vlasništvo koje je učvršćeno prirodnim zakonima i, u namjeri da zadovolje svoje potrebe i želje, silnim nasrtajem hoće da pokradu i učine zajedničkim sve što je stečeno bilo kao zakonito naslijeđe, bilo radom uma i ruku i umjerenošću života.«²⁾ Prelistamo li i ostale papine enciklike iz toga razdoblja vidjet ćemo čitava mnoštva reagiranja, osuda, uputa itd. u vezi sa gorućim socijalnim problemima. Enciklika *Diuturnum illud*, koja raspravlja o prirodi svjetovne vlasti, želi ukazati kako su novovjekovne ideje o slobodi, o narodnom suverenitetu, itd. dovele do »najgore kuge«, tj. do socijalističkih i komunističkih učenja i pokreta. Umjesto poželjne ravnoteže između socijalnih slojeva i njihove suradnje, razbuktala se »nezasitna pohlepa« za zemaljskim dobrima, što ugrožava institucije privatnog vlasništva i podgrijava mit o narodnom suverenitetu. Prema enciklici *Diuturnum illud* »mnoštvo ne samo da je htjelo sebi pribaviti slobodu koja je mnogo šira nego što to pristaje, nego se činilo da je htjelo isto tako po svojoj

2) *Le Encicliche Sociali da Pio IX a Pio XII*, a cura di Iginio Giordani, Roma, Editrice Studium, 1948, cit. str. 29.

volji krojiti porijeklo i ustrojstvo društvenog života«. Enciklika sa žaljenjem konstatira kako su sumnjive ideje o demokraciji i slobodi zarazile svijet, jer »mnogi u naše vrijeme, idući tragovima onih koji su se u prošlom stoljeću nazivali filozofima, govore da svaka vlast proizlazi iz naroda«³⁾. Naravno — poučavaju kasnije enciklike — crkva nije protiv jačanja demokratskih sloboda; ona se ne suprotstavlja primjeni novih naučnih tekovina, niti je protiv općih poboljšica života, ali zahtijeva da se poštiva katoličko učenje o »izvoru i upotrebi vlasti«. Ali u svojoj je nastupnoj enciklici, *Inscrutabili Dei consilio* (1878) papa Lav XIII uvjeravao »vladare naroda« (malo hajujući za demokratska načela) kako ne bi trebalo da »odbiju u ovim tako opasnim trenucima podršku koju im pruža crkva«, nego bi trebalo da se okupe »oko tog izvora autoriteta i spasa«, i da s crkvom stvore »prisne odnose poštovanja i ljubavi«.⁴⁾ Misao o energičnoj, smislenoj i organiziranoj intervenciji crkve u socijalna pitanja sve je više sazrijevala, premda se izričito upozoravalo kako nije potrebno stvarati neke posebne crkvene političke organizacije. U tom je smislu enciklika *Immortale Dei* objašnjavala da vjernici koji sudjeluju u javnim i državnim poslovima nisu tu da bi »ozakonili ono što ima da se zamjeri posejnim sistemima, nego zato da bi učinili da u svim žilama društvenog života, kao životni sok i krv, kola duh i plodotvorni utjecaj crkve«⁵⁾.

Već iz ovih sasvim kratkih napomena očigledna je ambicija katoličke crkve u to vrijeme da bude jedini i neporecivi čuvar i pronositelj moralnog i duhovnog preporoda društva. Polazeći od svojih općih doktrinarnih načela, to jest od učenja o svome zemaljskom poslanstvu u ime božje providnosti i nadnaravnog reda stvari, ona je bila kritičar zemaljskih institucija samo u onoj mjeri, u kojoj su te institucije neposredno ili posredno dovodile pod znak pitanja njen autoritet i njeno duhovno vodstvo. U tom pogledu moglo bi se, bez sustezanja, govoriti o nedosljednosti i pragmatizmu katoličke crkve, kad su bile u pitanju njene nagodbe s vladajućim društvenim sistemima. Dapače, ona je *historijski* nastale oblike ljudskog postojanja i ljudskih odnosa (privatno vlasništvo, država, socijalne klase i slojevi itd.) prihvaćala kao bitno nepromjenjive činjenice, kao nešto što izvire iz ljudske prirode, koja pak i nije drugo do odsjaj božje volje. Tako je ona zapravo postojeću grubu društvenu zbilju, uz određene nebitne preinake, proglašavala jedino mogućom i najboljom. Spomenute enciklike katoličke crkve o socijalnim pitanjima to bjelodano potvrđuju. Valja, međutim, dodati da je katolička crkva, u osobi pape Lava XIII, uvidjela krajem prošlog stoljeća gdje su korijeni zaoštrenih socijalnih suprotnosti, te je dijagnoza iznesena osobito u enciklici *Rerum novarum*, bez obzira na lijekove koji se tu preporučuju

3) Ibidem, str. 67.

4) Ibidem, str. 21.

5) Ibidem, str. 101.

i doktrinarne premise od kojih se pristupa analizi socijalnih fenomena, vrijedna pažnje. Kad to kažemo, mislimo na činjenicu da je ta enciklika, usprkos poslovičnom konzervativizmu crkve, pokazala prstom na ono što razdire suvremeni svijet, to jest na socijalno, ili određenije, na »radničko pitanje«. Smještajući se u kontekst dviju krajnje zaoštrenih i suprotnih društvenih solucija s kraja prošlog stoljeća — liberalističkog kapitalizma koji je tada na vrhuncu svoje ekspanzije, ali i na početku svojeg rastvaranja i socijalističkog pokreta koji je za mase obeshrabljenog i ugnjetenog ljudstva postao središte okupljanja i program njihove emancipacije — katolička crkva nastoji da pruži svoju soluciju. Ta je solucija, kako smo vidjeli, radikalna u odbijanju socijalističkog pokreta, međutim, ona je moderatorska, popravljачka, pa prema tome u krajnjoj liniji i apologetska u odnosu na kapitalističko ustrojstvo kao takvo.

Crkva istina kritizira i liberalistički kapitalizam, ali utoliko što polazi od uvjerenja da su se socijalne revandikacije javile upravo na njegovu tlu i prijete da ugroze stabilnost postojećeg društva u cjelini, kojega osnove crkva proglašava da su u skladu sa prirodnim pravom, to jest s božjom providnošću. S pravom piše Giuseppe Are, objašnjavajući motive i argumente tadašnje intervencije crkve u društvena pitanja: »Strah je zapravo slab temelj države; samo katoličanstvo može reintegrirati etičke temelje consensusa s političkim vlastima i njihovim pothvatima i potražiti organsko jedinstvo između klasa koje će omogućiti da se učvrste nacionalne zajednice i da svaka od njih ispuni misiju koju joj je namijenila providnost. A kako su u društvenim odnosima glavni i temeljni odnosi rada i proizvodnje, crkva smatra svojim zadatkom da baš u te odnose intervenira, suprotstavljajući katoličko rješenje socijalnog pitanja liberalnim i socijalističkim rješenjima. Crkva je uvjerenja da će sutrašnja kontrola društva pripasti onoj historijskoj snazi koja će uspjeti da prema vlastitom sociološkom nazoru oblikuje odnose među klasama i društvene strukture nacija.«⁶⁾

Prije no što pristupimo razmatranju osnovnih teza glavnih papinskih socijalnih enciklika smatramo potrebnim da upozorimo na slijedeće: Izrazito socijalni nazori katoličke crkve svakako su u tijesnoj vezi sa njezinom općom doktrinom (dogmatikom) o izvoru i smislu svega što jest (bogu), o tzv. vječnom i vremenitom poretku stvari (kršćansko učenje o providnosti i predeterminaciji itd.). Međutim, socijalni nazori crkve, kako su izloženi u enciklikama, predstavljaju zaseban, manje ili više koherentan korpus ideja, koji se pokazuje kao izraz sasvim određenih historijskih situacija te ga kao takvoga i treba uzimati u razmatranje⁷⁾. Naša

6) Giuseppe Are, *La »Mater et Magistra« e il suo posto fra i documenti del Papi sulla questione sociale*, časopis »Problemi del socialismo«, 1961, br. 10, str. 977.

7) Katolički autor Guerry definira katoličku socijalnu nauku kao »skup pojmova (satkanih od istina, načela i vrednota) što ih živo učiteljstvo crpi iz naravnog prava i objave i prilagođuje i primjenjuje na socijalne probleme našega vremena sa svrhom

analiza, dakle, ima da pokaže kako je crkva usklađivala svoje stavove u odnosu na *zbiļjska društvena zbivanja*, čemu je poklanjala osobitu pažnju, od čega je strahovala kao institucija i koje su bile njezine preferencije. Neke naznake u tom pogledu već smo iznijeli kao prilog boljem razumijevanju dokumenata koje ćemo razmatrati.

Osnovne teze enciklike Rerum novarum

Ako bismo htjeli izdvojiti glavne teme kojima se bavi enciklika *Rerum novarum*, bile bi to svakako ove: utvrđivanje temelja individualnog i društvenog života ljudi; porijeklo i priroda društvenog vlasništva; odnos rada i kapitala i položaj radnika u uvjetima liberalističkog kapitalizma; odnos kršćanskog morala i ekonomske realnosti; mjesto i uloga države u društvu; preporuke za prevladavanje klasnih suprotnosti i s tim u vezi za suzbijanje utjecaja socijalističkih i komunističkih ideja i radničkog pokreta; pretpostavke trajnog utjecaja crkve na duhovni i društveni život pojedinaca. U enciklici nesumnjivo dominira tema: *položaj radnika*.

Već smo upozorili na bitne razloge interesa katoličke crkve za radničko pitanje. Uostalom pogledajmo kakvim dramatskim tonom sama enciklika započinje svoj iskaz o situaciji modernog vremena, u kojem je na površinu izbilo kao centralno radničko pitanje: »Žarka čežnja za novošću, koja je odavna počela uznemirivati narode, morala je naravno prijeći iz političke sfere u odgovarajuću sferu društvene ekonomije. I doista, nevideni napredak umijeća i novih metoda industrije, promijenjeni odnosi između vlasnika i radnika, bogatstvo nagomilano u malo ruku i naširoko rasprostranjeno siromaštvo, osjećaj vlastitih snaga koji je u radnim klasama postao sve življi a jedinstvo među njima sve prisnije, sve to zajedno i k tome pogoršani običaji dovelo je do izbijanja sukoba. On je toliko težak da drži u strepnji duhove, opterećuje um učenih, kongrese pametnih, narodne skupove, odluke zakonodavaca, vijeća prvaka i to tako da danas nema pitanja koje bi više zanimalo svijet.«⁸⁾

Enciklika otvoreno konstatira bijedan položaj radnika na jednoj strani i na drugoj neutaživu pohlepu za gomilanjem bogatstva. Socijalni sukobi koji iz toga proizlaze ugrožavaju temelje građanskog poretka i prijete da dovedu do takvih nereda kojih su posljedice nesagledive. Opasnost je poglavito u tome — upozorava

da, kako to crkva običava, narodima i vladama pomogne urediti društvo da postane ljudskije i više u skladu s Božjim nacrtom svijeta«. (La Dottrina sociale della Chiesa, Ares, Roma, 1958, str. 15; navedeno prema: Ivan XXIII, *Mater et Magistra*, Izd. Biskupski ordinarijat, Pazin, 1963, str. 61). Ugledni katolički autor T. Šagi-Bunić u djelu *Kršćanstvo ne može biti umorno* (Zagreb, 1962) upozorava kako kršćansko socijalna nauka nije skup nepromjenljivih recepata, te prema tome upućuje kršćane da neprestano i s punom odgovornošću traže nova rješenja za svoju zemaljsku angažiranost. (Podatak uzet iz komentara u nav. dj.: Ivan XXIII, *Mater et Magistra*, str. 68).

8) *Rerum novarum*, str. 3—4 u knjizi: *Le Encicliche Sociali di Leone XIII e Pio XI*, Società Editrice »Vita e pensiero«, Milano, 1933.

već na prvim stranicama enciklike — što se razmahao socijalistički pokret koji »kao lijek za te nered« preporuča »ukidanje privatnog vlasništva« i »potpiruje mržnju u siromaha protiv bogataša«. Socijalisti — tumači enciklike — vide rješenje problema u tome da se individualno vlasništvo pretvori u kolektivno. Crkva se, međutim, najodlučnije tome protivi, jer smatra da je to protivno ljudskoj prirodi. Odgovarajući socijalistima i onima koji se povode za njihovim učenjem, enciklika izlaže temeljni stav katoličke socijalne nauke na ovaj način. »Ali taj put koji predlažu socijalisti ne samo da ne rješava sukob, nego ugrožava i same radnike; uz to on je po mnogo čemu nepravedan, jer krši pravo zakonitih vlasnika, mijenja nadležnosti i dužnosti države i unosi nered u čitav društveni poredak.«⁹⁾

Davno prije zastupnika socijalističkog učenja 19. stoljeća, mnogi su se socijalni teoretičari bavili pitanjem: kako ukloniti iz društva nepravde, nedaće i otvorene društvene sukobe, i mnogi su došli do zaključka da je potrebno prije svega socijalizirati privatno vlasništvo. I naravno, čim je postavila pitanje o položaju radnika, crkva se neizbježno susrela sa pitanjem o prirodi privatnog vlasništva. *Rerum novarum* je u tom pogledu nedvosmislena: egzistencija privatnog vlasništva mora da bude zajamčena, i enciklika se trudi da dokaže kako privatno vlasništvo potječe iz same čovjekove prirode koja je opet sazdana na sliku i priliku božju. Stoga *Rerum novarum* insistira polemizirajući sa socijalistima: »Najgore je to što socijalisti predlažu bjelodanu nepravdu, budući da je privatno vlasništvo prirodno pravo.«¹⁰⁾ Postavlja se, dakle, pitanje kako je moguće riješiti radničko pitanje, kojega težinu utvrđuje i sama enciklika, a da se pritom ne dira u sferu privatnog vlasništva? Slijedit ćemo po redu argumente enciklike. Najprije, dakle, o privatnom vlasništvu.

Enciklika gradi svoju argumentaciju na svojevrsnoj antropološko-filozofskoj analizi čovjekove prirode. Na pitanje što je čovjek, odgovor glasi da je on biće sui generis. Čovjek posjeduje osjetilni život kao i druga živa bića, prema tome »njemu je dato, barem koliko i drugim živim bićima, da se koristi dobrima materijalne prirode.« Međutim, njegova se priroda ne iscrpljuje u animalnosti. »Velika je čovjekova povlastica — ono što ga čini čovjekom i odvaja bitno od živine — inteligencija ili razum. I baš zato što je razuman, čovjeku se ima dopustiti štogod više od puke upotrebe zemaljskih dobara, koja je zajednička i drugim živim bićima: a to može biti samo pravo na nepokretnu imovinu, ne samo imovinu stvari koje se troše upotrebljavajući ih nego i onih koje se upotrebom ne troše«¹¹⁾. Uzme li se za primjer zemlja, čijim plodovima čovjek gospodari, jer ih uživa, onda je na čovjeku da bude i vlasnik same zemlje«. Bog je dao čovjeku zemlju »na

9) *Rerum novarum*, str. 6—7.

10) *Rerum novarum*, str. 7.

11) *Rerum novarum*, str.9.

upotrebu i užitak čitavom ljudskom rodu«, prema tome, on se »ne protivi pravu na privatno vlasništvo.« Naime, taj dar on nije dao svima u tom smislu »da bi svi nad njim trebalo da imaju zajedničku i mješovitu vlast, nego zato što nije nikome odredbom dodijelio nikakav dio zemljišta, prepustivši to ljudskoj radinosti i posebnom pravu naroda«. Ali bez obzira — tumači enciklika — što je zemlja dospjela u vlasništvo privatnih osoba, ona je faktički u službi svih, »jer nema čovjeka na svijetu koji od nje ne dobiva hranu«. U tom duhu enciklika može mirno zaključiti, deproblematizirajući kao od šale kategoriju privatnog vlasništva: »Tko nema vlastitih dobara, nadoknađuje ih radom.«¹²⁾

Međutim, ovdje se neizbježno nameće zaključak: ako bog nije nikakvom odredbom dodijelio pojedincima pravo na vlasništvo, nego prepustio da to riješi »ljudska radinost« i »posebno pravo naroda«, onda tajnu privatnog vlasništva valja tražiti u zemaljskoj historiji. Razmotrimo, dakle, što znači »ljudska radinost« kao baza konstituiranja privatnog vlasništva, a što »posebno pravo naroda.« U usporedbi, na primjer, s teorijom sile o porijeklu privatnog vlasništva, koja je bila toliko popularna u prošlom stoljeću, gledište *Rerum novarum* nesumnjivo znači korak naprijed. Uostalom i najbolji socijalistički teoretičari smatrali su rad, to jest proizvodnju uopće, pretpostavkom da se može konstituirati privatno vlasništvo. Međutim, problem privatnog vlasništva time nije ni pošto razjašnjen, jer se u daljnjem razvoju pravo na privatno vlasništvo, koje je izvorno najčešće zasnovano na »ljudskoj radinosti«, pretvara u pravo na eksploataciju tuđeg rada a to se pravo različito pokazuje u različitim etapama ljudske historije. Enciklika zanemaruje tu činjenicu i čudi se kako se uopće mogu javiti kritičari privatnog vlasništva koji, »oživljavajući zastarjele utopije, dopuštaju čovjeku upotrebu zemljišta i razne poljske plodove, ali mu poriču pravo na zemlju na kojoj je proizvodio.«

Na taj način — tumači enciklika — oni zagovaraju krađu plodova čovjekova rada. »Kakva bi to bila pravda — pita enciklika — da netko tko nije radio uživa plodove umjesto onoga tko je radio?« I odmah dodaje: »Kao što posljedica pripada svome uzroku, tako i plod rada pripada onome tko radi.«¹³⁾ Nažalost, ova plemenita misao postaje iluzija baš zato što enciklika, za razliku od onih koje najžešće kritizira, stavlja jednostavno znak jednakosti između juridičke kategorije vlasništva (koja uvijek prikriva stvarnu prirodu i porijeklo svakog konkretnog vlasništva) i plodova ljudskog rada ili, da se poslužimo izrazom enciklike »ljudske radinosti«. Zbog toga enciklika smatra sasvim logičnom tezu da »ljudski rad s razlogom... nalazi u prirodnom zakonu (tj. privatnom vlasništvu — V. M.) temelj podjele dobara.« Dapače, budući je privatno vlasništvo imanentna osobina čovjekove prirode (enciklika doslovno kaže da je ono »primjereno ljudskoj prirodi

12) I. c.

13) I. c.

i zajedničkom miroljubivom životu«!) to građanski zakoni, ako hoće da budu ispravni (tj. »izvedeni iz samog prirodnog zakona«) imaju da »potvrde« pravo privatnog vlasništva i »osiguraju ga javnom silom«. Naposljetku, ti zakoni, prema enciklici, ne čine u tom slučaju ništa drugo nego što ponavljaju »božanski zakon koji strogo zabranjuje čak i željenje tuđe stvari: *Ne poželite žene bližnjega svoga, ni kuće, ni posjeda, ni služavke, ni vola, ni magarca, ni bilo koje stvari koje njemu pripadaju*«. ¹⁴⁾

Iz takve koncepcije o čovjekovoj prirodi i o privatnom vlasništvu slijede i odgovarajuće teze o društvenim klasama, o ulozi države, o svjetovnoj ulozi crkve s tim u vezi itd.

Kao što se, naime, privatno vlasništvo temelji na prirodnom pravu svakoga čovjeka, tako su i klase, nastale tokom historijskog razvoja, prirodno stanje čovječanstva. Njih je nemoguće ukinuti, jer je nemoguće ukinuti prirodne razlike među ljudima. ¹⁵⁾ Radi se samo o tome da se pronađe modus vivendi među klasama i to tako, da se umjesto mržnje, koju raspiruju revolucionarni pokreti, ostvari plodna suradnja među njima. U tom smislu i liberalistički kapitalizam, na čije loše posljedice *Rerum novarum* ukazuje, mora da izvrši odgovarajuće korekcije, kako bi se sačuvalo i poduprlo prirodno funkcioniranje institucije privatnog vlasništva kao temelja društvenih zajednica. A jedna od prvih korekcija koja bi tome poslužila i koju stoga treba učiniti jest poboljšanje položaja radnika.

Ne radi se, dakle, o tome da se mijenjaju osnove na kojima počiva kapitalizam, nego da se postigne njegova stvarna stabilnost. U perspektivi enciklike *Rerum novarum* najidealnije bi bilo kad bi svi radnici mogli postati neke vrste vlasnici, te u plodnom takmičenju s ostalim klasama radili za svoju dobrobit i dobrobit čitavog društva. Tako je *Rerum novarum* ocrtala svojevrсни program kapitalističkog korporativizma, na kojem će kasnije, u izmijenjenim prilikama, osobito insistirati enciklika *Quadragesimo anno*.

Budući da je legitimirala egzistenciju rada i kapitala, odnosno proletarijata i kapitalista, kao nešto što proizlazi iz same ljudske prirode, enciklika je mogla mirno ponoviti ono što predstavlja aksiom kapitalističkog ustrojstva: »niti kapital može biti bez rada, niti rad bez kapitala« ¹⁶⁾. Pri takvom stanju stvari dužnosti su proletera — da ne nanose štetu robi; da ne vrijeđaju ličnost vlasnika;

14) l. c.

15) Ovdje opet dolazi do izražaja miješanje različitih činjenica. Privatno se vlasništvo, nehistorijski (tj. grubo ideološki) poistovećuje s ljudskom sposobnošću, marljivošću, darovitošću itd.; kao da su u historiji krupni vlasnici bili i najumniji i najmarljiviji ljudi! Poslušajmo uostalom rasuđivanje enciklike *Rerum novarum*: »Neka se, dakle, prije svega utvrdi ovo načelo, kako bi se očuvao uvjet navlastit čovječanstvu: nemoguće je odstraniti iz svijeta društvene razlike. Istina, to pokušavaju socialisti, ali svaki pokušaj protiv prirode stvari biva beskoristan. Jer po prirodi u ljudima postoje velike razlike: ne posjeduju svi istu darovitost, istu marljivost, niti istu krepost i snagu; iz tih neizbježnih razlika nastaje nužno razlika u društvenom položaju« (str. 17).

16) *Rerum novarum*, str. 19.

da se ne druže s ljudima koji ih, lažnim obećanjima, navode na zlo; da u obrani svojih prava ne pribjegavaju nasilju itd. A dužnosti kapitalista i vlasnika jesu — da radnike ne drže u ropskom položaju; da ih ne tretiraju kao puko radno sredstvo; da poštuju dostojanstvo njihove ličnosti i, dakako, da im dadu vremena kako bi obavljali svoje religiozne dužnosti.¹⁷⁾ Sve se to može regulirati ugovorom između dviju strana. Ugovor je slobodan. Ako je vlasnik isplatio zaradu radniku prema utanačenom ugovoru, on je svoje učinio i nije dužan da podmiruje ostalo. »Samo u slučaju kad vlasnik ili ne isplati cijelu zaradu, ili ne otkupi čitav rad što ga je radnik ugovorio, čini se nepravda, i samo radi zaštite tih prava, a nikako radi drugih razloga, dopuštena je intervencija države.«¹⁸⁾

U takvoj je koncepciji posve jasna i zadaća države. Ona je zajednički organ koji štiti »prirodna prava« građana i sva udruživanja koja iz toga proizlaze. Međutim, nekad je potrebno da država ozakoni i stanovite zabrane. »Kad pojedina društva imaju neki cilj koji je otvoreno suprotan iskrenosti, pravdi^{18a)}, sigurnosti građanskog udruženja, njima se zakonito suprotstavlja država, ili da zabrani njihovo stvaranje ili da stvorene raspusti.«¹⁹⁾

Jesu li mogle biti zadovoljne radne mase odgovorima koje im je pružila enciklika *Rerum novarum*, koju je crkva proglasila *Magnum cartom* razrješavanja socijalnih problema? Očigledno da nisu. Ali enciklika je i ovom prilikom izašla sa prokušanim upozorenjima na ništavnost i prolaznost ovoga svijeta. Upozorenja su dakako imala da utješe prije svega obespravljenima. Njima se *Rerum novarum* obraćala: »Bog nas nije stvorio za ova slabašna prolazna dobra, nego za nebeska i vječna, a zemlja nam bijaše dana od Njega kao pribježište, ne kao domovina. S obzirom na vječnu sreću, nema nikakva značenja imaš li ti obilje bogatstva i drugih zemaljskih dobara, ili si toga lišen, ali dobra ili loša upotreba tih dobara ono je što je uveliko važno.«^{19b)} Imamo li na umu kakvu je ambiciju imala *Rerum novarum* — da se javi kao faktor u rješavanju nagomilanih društvenih napetosti suprotstavljajući se pogreškama liberalističkog kapitalizma koje su proizlazile iz loše upotrebe privatnog vlasništva i socijalističkom pokretu, koji je zahtijevao ukidanje privatnog vlasništva (što je crkva smatrala svetogrđem) — onda bismo se mogli složiti s mišljenjem koje je iznio ugledni talijanski časopis *Comunità* u povodu objavljivanja enciklike *Mater et Magistra* 1961. godine. Osvrćući se naime usput na encikliku *Rerum novarum*, časopis piše: »U dokumentu je očigledan stalan napor njegova autora da uravnoteži principi-

17) *Rerum novarum*, str. 19—21 i 37.

18) *Rerum novarum*, str. 43.

18a) Čitaj: »pravdi« koja ozakonjuje nejednakost kao nešto prirodno i samo po sebi razumljivo; ukratko, radi se o pravdi koja se kreće u okviru građanskog (buržoaskog) prava.

19) *Rerum novarum*, str. 51.

19b) *Rerum novarum*, str. 21.

jelne koncesije s trenutnim političkim potrebama koje su bile za crkvu, kako je rečeno, potrebne da se, s jedne strane, ponovo privuče masa koje je privuklo 'sunce budućnosti' socijalizma i, s druge, da se ne izgube, ili bolje, da se ponovo osvoje simpatije vladajuće klase koja je držala političku i ekonomsku vlast«²⁰).

One koji tvrde da je enciklika dala značajan doprinos rješavanju teškog položaja radnika i općenito da je trasirala put budućim djelotvornim akcijama socijalnog karaktera valja podsjetiti da, kako mu drago gledali na socijalne drame, ipak je pomalo cinična osnovna poruka enciklike *Rerum novarum* (podsjećamo, enciklika koja hoće da šikaniranim i izrabljivanim tvorničkim radnicima onoga vremena pritekne u pomoć i da ih u isti mah odvrti od štetnih ideja socijalizma); ta poruka glasi: »Lako je razumjeti da su istinsko dostojanstvo i veličina čovjeka moralne naravi, ili pak skriveni u kreposti: da je krepost zajedničko blago koje mogu postići jednako i veliki i mali bogataši i proletari... Kažimo još i više: za nesretne je čini se Bog imao posebnu naklonost: stoga Isus Krist siromašne naziva blaženima.«²¹)

Od Rerum novarum do Quadragesimo anno

Enciklika *Rerum novarum*, bez obzira na njena ograničenja i njen izraziti priklon vladajućim klasama, ohrabrila je stanovite progresivnije grupe u katoličkim redovima da pristupe praktičnom rješavanju teških društvenih problema. Organizacija katoličke akcije koja se zalagala za novu, kršćansku demokraciju razgranala je ubrzo svoju djelatnost i tako postala uočljiv faktor na društveno-političkoj sceni. Naravno, ta je djelatnost bila daleko od toga da kao svoj krajnji cilj istakne dublje strukturalne promjene u društvu, pa ipak uza sve to ona je, po ocjeni najviših crkvenih formi uma, prekoračila bila dozvoljene granice. Zbog toga se i postavilo pitanje za te forume kako najbolje uskladiti odnos između načelnih stavova što ih je proklamirala *Rerum novarum* i praktičnih pothvata katoličke akcije. Trebalo je vrlo energično upozoriti s najautoritativnijih mjesta kako koncepcija kršćanske demokracije nema niti može imati išta zajedničkog s načelima socijalističke demokracije. Zaokupljena tom brigom Sveta stolica objavljuje encikliku *Graves de communi re* (1901) u kojoj izričito upozorava da nije, niti može biti, cilj katoličke akcije da djeluje protiv postojećeg sistema, nego unutar toga sistema; njen cilj nije »da dovede na vlast narod«, niti »da se zalaže za jedan oblik vlasti umjesto drugih oblika«, a još manje »da izmakne legitimnim vlastima u građanskom i crkvenom poretku.«²²) Narod valja učiti

20) La enciclica »Mater et Magistra«, časopis *Comunità*, 1961, br. 93, str. 43—44.

21) *Rerum novarum*, str. 25—27.

22) *Le Encicliche Sociali da Pio IX a Pio XII*, cit. str. 200.

Za sam naziv »Kršćanska demokracija« enciklika *Graves de communi re* kaže da »zvuči loše«, jer se u njemu krije »nešto dvosmisleno i opasno«.

poštivanju svojih upravljača i to naročito stoga što prijeti opasnost da padne pod utjecaj socijalističkog pokreta i ustane protiv »legitimne vlasti.« *Graves de communi re* savjetuje katoličkoj socijalnoj akciji da »pribavi dobrohotnu suradnju onih koji po rođenju, prihodu, darovitosti i odgoju uživaju najveći ugled među građanima«²³⁾.

Ova je enciklika bila logična konsekvencija enciklike *Rerum novarum*, pa je u tom smislu ona značila daljnju »praktičnu« razradu i kompletiranje glavnih teza iznesenih u *Rerum novarum*. Uostalom njen je autor bio također papa Lav XIII.

Njegov nasljednik Pijo X znatno manje se bavio socijalnim pitanjima, ali je učinio sve da katoličku akciju oslobodi svake modernije ideje. U enciklici *Il fermo proposito* (1905) koja se odnosila isključivo na djelovanje katoličke akcije, on ne odriče potrebu da se radi na poboljšanju socijalnog položaja čitava naroda, »a naročito radničkog i poljoprivrednog staleža«, međutim, sve to treba učiniti »sa dobro provedenim mjerama«,²⁴⁾ što je faktički značilo da temeljnije društvene promjene crkva ne preporučuje. U tom će se smislu u enciklici *Singulari quodam* (1912) zalagati za otrežnjenje katoličkih sindikata, koji su se odviše osamostalili i gotovo misle da se ekonomsko pitanje može riješiti bez autoriteta crkve; a taj autoritet ne savjetuje podgrijavanje klasnih sukoba, nego suradnju među klasama.²⁵⁾

Nije potrebno posebno obrazlagati što je značio prvi svjetski rat i koje je promjene donio. Dovoljno je samo spomenuti oktobarsku revoluciju i njezine odjeke u svijetu. Na pozadini velikih socijalnih potresa — osobito na tlu Italije, gdje radnički pokret proživljava dramatske trenutke pred najezdom fašizma, kojega će građanska klasa (istina ne baš dragovoljno) iskoristiti kao instrumenat u suzbijanju revolucionarnih zahtjeva radničkog pokreta — javlja se izričito socijalna enciklika Pija XI *Ubi arcano* (decembar, 1922). Ostajući vjerna osnovnim idejama enciklike *Rerum novarum*, Pijova enciklika zaobilazi stvarne društvene probleme toga vremena i obara se najenergičnije na »klasnu borbu«, kao »najokorjelije i smrtno zlo društva«, koje »izjeda sve vitalne snage«. Opet su na nišanu bili prije svega socijalisti koji ustaju protiv »građana i protiv same vlasti i njenih ministara«. Enciklika ne štedi ni druge snage, dapače ona osuđuje čak i one koji tvrde da brane načela katoličke socijalne nauke (o privatnom vlasništvu, odnosu rada i kapitala, odnosu crkve i države) a u stvari odstupaju od tih načela. Ova veoma odrješita i borbena enciklika, s obzirom na situaciju u kojoj se javila, objektivno je — bez obzira na dirljive iskaze o nedaćama radnika — išla na ruku onim snagama koje su rušile jednu za drugom i demokratske i socijalne tekovine. S pravom piše spomenuti G. Are: »Na taj je način Sveta

23) Ibidem, str. 206.

24) Ibidem, str. 217.

25) Ibidem, str. 233.

jelne koncesije s trenutnim političkim potrebama koje su bile za crkvu, kako je rečeno, potrebne da se, s jedne strane, ponovo pri-vežu mase koje je privuklo 'sunce budućnosti' socijalizma i, s druge, da se ne izgube, ili bolje, da se ponovo osvoje simpatije vladajuće klase koja je držala političku i ekonomsku vlast²⁰⁾.

One koji tvrde da je enciklika dala značajan doprinos rješavanju teškog položaja radnika i općenito da je trasirala put budućim djelotvornim akcijama socijalnog karaktera valja podsjetiti da, kako mu drago gledali na socijalne drame, ipak je pomalo cinična osnovna poruka enciklike *Rerum novarum* (podsjećamo, enciklika koja hoće da šikaniranim i izrabljivanim tvorničkim radnicima onoga vremena pritekne u pomoć i da ih u isti mah odvraća od štetnih ideja socijalizma); ta poruka glasi: »Lako je razumjeti da su istinsko dostojanstvo i veličina čovjeka moralne naravi, ili pak skriveni u kreposti: da je krepost zajedničko blago koje mogu postići jednako i veliki i mali bogataši i proletari... Kažimo još i više: za nesretne je čini se Bog imao posebnu naklonost: stoga Isus Krist siromašne naziva blaženima.«²¹⁾

Od Rerum novarum do Quadragesimo anno

Enciklika *Rerum novarum*, bez obzira na njena ograničenja i njen izraziti priklon vladajućim klasama, ohrabrila je stanovite progresivnije grupe u katoličkim redovima da pristupe praktičnom rješavanju teških društvenih problema. Organizacija katoličke akcije koja se zalagala za novu, kršćansku demokraciju razgranala je ubrzo svoju djelatnost i tako postala uočljiv faktor na društveno-političkoj sceni. Naravno, ta je djelatnost bila daleko od toga da kao svoj krajnji cilj istakne dublje strukturalne promjene u društvu, pa ipak uza sve to ona je, po ocjeni najviših crkvenih formi uma, prekoračila bila dozvoljene granice. Zbog toga se i postavilo pitanje za te forume kako najbolje uskladiti odnos između načelnih stavova što ih je proklamirala *Rerum novarum* i praktičnih pothvata katoličke akcije. Trebalo je vrlo energično upozoriti s najautoritativnijih mjesta kako koncepcija kršćanske demokracije nema niti može imati išta zajedničkog s načelima socijalističke demokracije. Zaokupljena tom brigom Sveta stolica objavljuje encikliku *Graves de communi re* (1901) u kojoj izričito upozorava da nije, niti može biti, cilj katoličke akcije da djeluje protiv postojećeg sistema, nego unutar toga sistema; njen cilj nije »da dovede na vlast narod«, niti »da se zalaže za jedan oblik vlasti umjesto drugih oblika«, a još manje »da izmakne legitimnim vlastima u građanskom i crkvenom poretku.«²²⁾ Narod valja učiti

20) La enciclica »Mater et Magistra«, časopis *Comunità*, 1961, br. 93, str. 43—44.

21) *Rerum novarum*, str. 25—27.

22) *Le Encicliche Sociali da Pio IX a Pio XII*, cit. str. 200.

Za sam naziv »Kršćanska demokracija« enciklika *Graves de communire* kaže da »zvuči loše«, jer se u njemu krije »nešto dvosmisleno i opasno«.

poštivanju svojih upravljača i to naročito stoga što prijeti opasnost da padne pod utjecaj socijalističkog pokreta i ustane protiv »legitimne vlasti.« *Graves de communi re* savjetuje katoličkoj socijalnoj akciji da »pribavi dobrohotnu suradnju onih koji po rođenju, prihodu, darovitosti i odgoju uživaju najveći ugled među građanima«²³⁾.

Ova je enciklika bila logična konsekvencija enciklike *Rerum novarum*, pa je u tom smislu ona značila daljnju »praktičnu« razradu i kompletiranje glavnih teza iznesenih u *Rerum novarum*. Uostalom njen je autor bio također papa Lav XIII.

Njegov nasljednik Pijo X znatno manje se bavio socijalnim pitanjima, ali je učinio sve da katoličku akciju oslobodi svake modernije ideje. U enciklici *Il fermo proposito* (1905) koja se odnosila isključivo na djelovanje katoličke akcije, on ne odriče potrebu da se radi na poboljšanju socijalnog položaja čitava naroda, »a naročito radničkog i poljoprivrednog staleža«, međutim, sve to treba učiniti »sa dobro provedenim mjerama«,²⁴⁾ što je faktički značilo da temeljnije društvene promjene crkva ne preporučuje. U tom će se smislu u enciklici *Singulari quodam* (1912) zalagati za otrežnjenje katoličkih sindikata, koji su se odviše osamostalili i gotovo misle da se ekonomsko pitanje može riješiti bez autoriteta crkve; a taj autoritet ne savjetuje podgrijavanje klasnih sukoba, nego suradnju među klasama.²⁵⁾

Nije potrebno posebno obrazlagati što je značio prvi svjetski rat i koje je promjene donio. Dovoljno je samo spomenuti oktobarsku revoluciju i njezine odjeke u svijetu. Na pozadini velikih socijalnih potresa — osobito na tlu Italije, gdje radnički pokret proživljava dramatske trenutke pred najezdom fašizma, kojega će građanska klasa (istina ne baš dragovoljno) iskoristiti kao instrumentat u suzbijanju revolucionarnih zahtjeva radničkog pokreta — javlja se izričito socijalna enciklika Pija XI *Ubi arcano* (decembar, 1922). Ostajući vjerna osnovnim idejama enciklike *Rerum novarum*, Pijova enciklika zaobilazi stvarne društvene probleme toga vremena i obara se najenergičnije na »klasnu borbu«, kao »najokorjelije i smrtno zlo društva«, koje »izjeda sve vitalne snage«. Opet su na nišanu bili prije svega socijalisti koji ustaju protiv »građana i protiv same vlasti i njenih ministara«. Enciklika ne štedi ni druge snage, dapače ona osuđuje čak i one koji tvrde da brane načela katoličke socijalne nauke (o privatnom vlasništvu, odnosu rada i kapitala, odnosu crkve i države) a u stvari odstupaju od tih načela. Ova veoma odrješita i borbena enciklika, s obzirom na situaciju u kojoj se javila, objektivno je — bez obzira na dirljive iskaze o nedaćama radnika — išla na ruku onim snagama koje su rušile jednu za drugom i demokratske i socijalne tekovine. S pravom piše spomenuti G. Are: »Na taj je način Sveta

23) Ibidem, str. 206.

24) Ibidem, str. 217.

25) Ibidem, str. 233.

stolica počela da upotrebljava katoličku sociologiju kako bi opravdala, najprije oprezno a kasnije sve otvorenije, politički sistem fašizma i njegove metode u rješavanju ekonomskih i društvenih problema.²⁶⁾ Enciklika *Quadragesimo anno* i drugi autoritativni dokumenti crkve koji su se pojavili poslije glasovitih Lateranskih sporazuma između Svete stolice i fašističkog režima to će bjelodano pokazati.

Enciklika Quadragesimo anno

Iskustva što ih je katolička crkva stekla svojim intervencijama u društveno-politička i ekonomska pitanja poslije enciklike *Rerum novarum*, a posebno događaji koji su se zbili u prvom deceniju poslije prvog svjetskog rata (ovdje treba imati na umu naročito tri činjenice: egzistenciju sovjetskog sistema i njegove reperkusije na međunarodni radnički pokret, pojavu fašizma i njegovu stabilizaciju u Italiji i veliku ekonomsku krizu koja je potresala čitav kapitalistički svijet) upućivali su nužno Svetu stolicu da ponovo, po uzoru na *Rerum novarum*, sistematizira i izloži svoje socijalno-političke poglede i definira s tim u vezi vlastite zadatke. Tačno na 40-godišnjicu objavljivanja *Rerum novarum* — maja 1931 — tadašnji papa Pijo XI istupa s veoma ambicioznim doktrinarnim dokumentom — enciklikom *Quadragesimo anno* koju, zajedno sa temeljnom enciklikom Lava XIII, katolička crkva ubraja u »kanon kršćanske socijalne nauke.« Već u prvim rečenicama *Quadragesimo anno* smatra potrebnim da istakne svoju neposrednu vezanost za bitne teze enciklike *Rerum novarum*, za koju izričito kaže da je »dala čitavom ljudskom rodu najsigurnije norme«. Pa ipak valjalo je, usprkos nastojanju da se sačuva i dalje pronosi misao *Rerum novarum*, obaviti stanovite preinake, neke stare teze jače potcrtati i općenito uskladiti crkvenu socijalnu misao sa zahtjevima aktualne situacije. U tom je smislu *Quadragesimo anno* istakla u naslovu čitav program koji se ima postići: »O obnovi društvenog poretka u punom skladu s normama evanđeoskog zakona«. Kako ona to zamišlja?

Enciklika upozorava da su temeljne teze *Rerum novarum* sasvim jasno ukazale, s jedne strane, na slabosti liberalističkog kapitalizma koji se logikom svoga razvoja sada manifestira kao »nacionalizam«, kao »ekonomski imperijalizam«, ili pak kao »međunarodni imperijalizam novca kojega je domovina tamo, gdje se dobro živi«, a s druge strane, na opasnosti socijalizma koji se sada manifestira u svojoj najekstremnijoj formi kao boljševizam i komunizam koji je najveća opasnost za ljudski rod.

26) G. Are, op. cit, str. 986.

Komentirajući glavne crkvene dokumente o društvenim problemima, francuski autor Michon pisao je 1928. u djelu *Les documents ponticaux sur la démocratie et la société moderne* (Paris, 1928) »Papstvo je ostalo... neprijatelj demokratskog režima i principa slobode i pravde koji su u osnovi modernog svijeta«.

»Da bi se izbjegao — objašnjava enciklika — ekstremizam individualizma s jedne strane, kao i ekstremizam socijalizma s druge, valja prije svega imati na umu dvostruku prirodu, individualnu i socijalnu, svojstvenu kako kapitalu ili vlasništvu tako i radu. Prema tome, odnosi između jednog i drugog moraju se regulirati po zakonima stroge uzajamne pravde koja počiva na kršćanskoj milosti«²⁷⁾.

Enciklika se, dakle, našla pred zadatkom da ponovo precizira stav katoličke crkve prema privatnom vlasništvu, prema radu i kapitalu, prema državi itd. i s tim u vezi da izloži upute za katoličku akciju u rješavanju socijalnih pitanja.

I za encikliku *Quadragesimo anno* privatno je vlasništvo sveta i neotuđiva stvar, međutim, enciklika upozorava da ni Lav XIII niti drugi istaknuti teolozi nisu poricali dvostruki karakter vlasništva, to jest »individualni i društveni«. Oni su bili jednodušni u tome, da je »pravo na privatnu vlast ljudima dodijeljeno od prirode, to jest od Stvaraoaca, bilo zato da bi pojedinci mogli prikrbiti dobra sebi i svojoj obitelji, bilo zato da bi, zahvaljujući toj instituciji (privatnom vlasništvu — n. op.) Stvaraočeva dobra, budući su namijenjena čitavoj ljudskoj obitelji, doista služila tom cilju; a to se ni na koji način ne može postići nego tako da se poštuva određeni poredak«²⁸⁾

Naravno, »određeni poredak« ovdje ima da znači takav društveni sistem koji je zasnovan na egzistenciji privatnog vlasništva i tome odgovarajuće klasne podjele društva. Enciklika smatra da je time moguće izbjeći oba »ekstrema« s obzirom na kategoriju privatnog vlasništva — »individualizam« i »kolektivizam«. Ona stoga osobito insistira na distinkciji Lava XIII između »prava na vlasništvo« i »upotrebe toga prava«. Upravo u *upotrebi prava* crkva može imati presudnu ulogu po mišljenju enciklike, to jest da se postigne to da upotreba bude »čestita«, što ne može regulirati nikakva svjetovna jurisdikcija. Enciklika izražava poštovanje svima onima koji nastoje da preciziraju prirodu i granice toga prava na privatno vlasništvo i teže da ga suze s obzirom na opće potrebe društvenog života. Međutim, treba biti pri tome svjestan opasnosti da se ne »umanji individualni karakter vlasništva tako da faktički dođe do njegova uništenja«²⁹⁾ Država kao opći reprezentant, odnosno postojeća javna vlast, može vodeći računa o općim dobrima (ali i o »prirodnom i božanskom zakonu«) odrediti »što je dopušteno pojedincima, a što nije u upotrebi vlastitih dolara«, jer i *Rerum novarum* uči da je bog prepustio ljudskoj marljivosti i *institucijama naroda* da ograniče privatno vlasništvo³⁰⁾.

27) *Quadragesimo anno*, str. 139, u knjizi: *Le Encicliche Sociali di Leone XIII e Pio XI*, Milano, 1933.

28) *Quadragesimo anno*, str. 95.

29) *Quadragesimo anno*, str. 97.

30) Pijo XI osobito naglašava ovaj stav i tu prepoznajemo odjeke nove situacije. Valja podsjetiti na opću tendenciju prema državnom kapitalizmu, a napose na shvaćanja o ulozi države teoretičara fašističkog režima koja, kako ćemo vidjeti, nisu bila nesimpatična Svetoj stolici.

Međutim, ta intervencija javne vlasti ne može biti proizvoljna, ona mora polaziti od čvrstog uvjerenja da »mora ostati uvijek netaknuto i nepovredivo prirodno pravo privatnog vlasništva i nasljednog prenošenja vlastitih dobara, pravo koje država ne može ukiniti, jer je »čovjek prije države«.³¹⁾ Intervencija javne vlasti koja se katkad javlja nužnom »ne ukida privatne posjede, nego ih osigurava, ne slabi privatno vlasništvo, nego ga učvršćuje«³²⁾.

Pošto je protumačila izvor i prirodu privatnog vlasništva *Quadragesimo anno* se, nešto više i detaljnije nego *Rerum novarum*, upušta u objašnjavanja odnosa rada i kapitala. Rad koji se obavlja na kapitalu drugih nešto je sasvim drugo nego rad koji je izvorno obavljen na ničijem predmetu (»res nullius«), to jest na nečemu što je tim aktom naprosto postalo vlasništvo dotičnog pojedinca. To su dvije činjenice koje su međusobno uvjetovane te jedna bez druge ne može biti. Nažalost, konstatira *Quadragesimo anno*, kapital je dugo vremena odviše prisvajao sebi i ostavio neopravdano mnoge bez neophodnih sredstava za život. Takvo su stanje iskoristili »takozvani intelektualci« i razvili »pogrešne teorije« koje ruše pravdu i mir. Oni su naime »suprotstavili jednom imaginarnom zakonu isto tako imaginarno načelo: to jest da sve što se proizvodi i što se smatra dohotkom, izuzev onoga što je nužno da se nadoknadi i reproducira kapital, pripada radnicima«. Enciklika se ovdje sasvim otvoreno suprotstavlja poznatoj teoriji o višku vrijednosti, ali je ne pripisuje socijalistima, jer smatra da

31) *Quadragesimo anno*, str. 99. Sama po sebi plauzibilna istina da je »čovjek prije države« ovdje znači to da čovjek kao nosilac privatnog vlasništva prethodi državi koja ima samo da ozakoni tu činjenicu. Svojevremeno je Proudhon privatno vlasništvo nazvao krađom. Bilo je to u ono vrijeme izazovna tvrdnja, no ona je kao i suprotna tvrdnja — da je privatno vlasništvo čovjekovo neotuđivo pravo, njegovo sveto pravo — bila samo polemika praskalica bez dubljeg značenja. Marx se okomio na Proudhonovu površnost, upozoravajući da se na pitanje što je vlasništvo »moglo odgovoriti jedino kritičkom analizom 'političke ekonomije' koja je obuhvatila cjelinu tih odnosa vlasništva ne u njihovom pravnom izrazu kao odnose volja, već u njihovom realnom obliku, tj. kao odnose proizvodnje«. Stoga je Proudhonov stav, »u najboljem slučaju«, imao istu vrijednost kao i buržujevo uvjerenje o vlastitog 'poštenoj' zaradi«, koja je imala odgovarajući pravnu kodifikaciju. (Usp. Marx, *Pismo Schweitzeru*, 24. januara 1965). Veo sa svete kategorije privatnog vlasništva skinuo je Marx još u svojem mladenačkom spisu *Prilog židovskom pitanju*. Mjesto koje ćemo navesti pokazuje zemaljsku, nimalo svetu, osnovu kategorije privatnog vlasništva, osobito s obzirom na građansko društvo: »Konstituiranje političke države i raspadanje građanskog društva na nezavisne individuume — čiji je odnos pravo, kao što je odnos staleškog i cehovskog čovjeka bio privilegij — izvršava se u jednom te istom aktu. Ali čovjek, član građanskog društva, nepolitički čovjek, nužno se javlja kao prirodan čovjek. *Droits de l'homme* (prava čovjeka) pojavljuje se kao *droits naturels* (prirodna prava) jer se samosvjesna djelatnost koncentriira na politički akt... Stvaran čovjek je priznat tek u obliku egoističnog individuum, istinski čovjek je priznat tek u obliku egoističkog *citoyena*« (Marx—Engels, *Rani radovi*, Zagreb, 1961, str. 72—73). Marx zaključuje da »tek kada čovjek spozna i organizira svoje 'forces propres' (Rousseauov izraz: vlastite snage — n. op.) kao društvene snage i, stoga, više ne bude od sebe dijelilo društvenu snagu u obliku političke snage, tek tada će čovjekova emancipacija biti dovršena« (Ibidem, str. 73). Očigledno je iz ovoga kako kršćansko socijalno učenje upreže teološke argumente da bi legitimiralo građansko društvo kao prirodno i čovjeku najprimjerenije društveno ustrojstvo.

32) *Quadragesimo anno*, str. 100.

socijalisti zastupaju radikalniju tezu, to jest »da se sve što služi proizvodnji ima pretočiti u državu ili ‚socijalizirati‘«. Međutim, po enciklici, ta je teorija još opasnija i podobnija, da zavara nesmotrene. Ona je »sladak otrov koji su pohlepno ispili mnogi koje otvoreni socijalizam nije mogao nikada zavesti u zabludu«³³⁾.

Koji je, dakle, izlaz? Enciklika se ovdje vraća na ideju o korporativizmu koja je bila nabačena u *Rerum novarum*. Klase moraju međusobno surađivati; jedna drugu ne može isključiti iz dobrobiti. Potrebnu ravnotežu ruše kapitalisti kad misle da sve pripada njima, ali je ruši i radnička klasa »kada razdražena zbog kršenja pravde i sva usmjerena da brani samo svoje pravo kojega je svjesna, traži sve za sebe, budući je to proizvod njenih ruku, i prema tome bori se i hoće da se ukine privatno vlasništvo i dohoci dobijeni radom...«³⁴⁾

Upozoravajući stalno na opasnost od pravedna gnjeva, što može postati plodno tlo za »sijače subverzivnih novosti«, enciklika se praktički zalaže za socijalno ugnjetene više zato da bi se izbjegle takve mogućnosti, nego da bi se energično i organizirano pristupilo doista temeljitijim promjenama društvene strukture, što bi moglo dovesti do općih društvenih poboljšica. U tom kontekstu valja sagledati zahtjev enciklike koji naoko izgleda veoma radikal: »radniku se mora dati plaća koja će biti dovoljna za održavanje njega i njegove obitelji«³⁵⁾. Enciklika odmah savjetuje kako je nepravedno da radnici zahtijevaju pretjerane nadnice, ako je poduzeće u takvom stanju da to ne može podnijeti a da ne dospije u likvidaciju.

Htijući kao i *Rerum novarum* prevladati loše strane »individualističke ekonomije« koja je zaboravila da ekonomija ima »socijalni« i »moralni« karakter, ali u isti mah suzbiti i samu pomisao na socijalistička rješenja, *Quadragesimo anno* vidi izlaz u svojevrsnom korporativizmu, te su joj zbog toga tadašnje fašističke teorije o državi kao zajednici korporacija bile bliske³⁶⁾. Korporativistički sistem, koji lebdi pred očima Pija XI, morao bi da osigura, protiv zala individualističke ekonomije, »društvenu pravdu i milost« kao temeljne direktive ekonomije. Organizaciona je she-

Na strani 101. ta je misao pobježe objašnjena ovako: »Jasno posvjedočuje bilo tradicija svih vremena, bilo pouka Pape Lava XIII, našeg prethodnika, da se vlasništvo izvorno steklo osvajanjem neke stvari koja je bila bez vlasnika ('res nullius') ili umješnošću i radom, ili pak, kako se to kaže, specifikacijom«.

33) *Quadragesimo anno*, str. 105.

34) *Quadragesimo anno*, str. 107. Na ovom mjestu enciklika upozorava da mnogi krivo tumače riječi apostola: »Tko neće da radi ne treba da jede«, jer ta izreka »ne uči da je rad jedina vrijednost da bi se pribavili hrana ili dohoci.«

35) *Quadragesimo anno*, str. 115.

36) Uostalom »Katolička unija za društvene nauke«, koja je 1933. pripremila za tisak enciklike *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, popratila ih je s *Predgovorom* u kojem stoji da će »najnovija dostignuća što ih je naša Italija, prva u svijetu, ostvarila na polju pravde i socijalnog mira, putem korporativne organizacije, naći na stranicama Lava XIII i Pija XI potvrdu koja može samo obradovati talijanske duhove« (*Le Encicliche Sociali di Leone XIII e Pio XI*, str. 15).

ma korporacije: radnici i vlasnici iste struke ujedinjeni su u zajednički sindikat. Kad se stranke ne mogu složiti, tada može da intervenira javna vlast. Osnovni je zadatak takvih udruženja da razvijaju suradnju i suzbijaju svaki mogući sukob kako unutar jedne korporacije tako i među različitim korporacijama. Enciklika smatra da se tako može najbolje ostvariti klasna suradnja i spriječiti opasnost od socijalističkih solucija. Jedina je opasnost da u danim momentima javna vlast, odnosno država, koja treba da podupire slobodnu ali skladnu aktivnost korporacija pribjegne koncentraciji moći i tako ugrozi temelje građanskog poretka. Da se to ne bi desilo najbolje jamstvo može biti neprestana i ničim ometana akcija katoličke crkve u moralnoj i duhovnoj obnovi društva.

Spomenuli smo u više mahova kako je stav enciklike *Quadragesimo anno* krajnje protivan bilo kakvoj socijalističkoj ideji. Valja to pobliže pokazati, jer se enciklika prilično detaljno pozabavila da objasni status praesens onoga što je još u prošlom stoljeću enciklika *Quod Apostolici muneris* nazvala »najgorom kugom«. Ona vidi da se socijalizam, o kojem je tako mnogo i tako kritički govorio Lav XIII, razvio u dva smjera — u smjeru međunarodnog komunizma i u smjeru tzv. demokratskog socijalizma. Komunizam najžešćim sredstvima provodi svoj program »klasne borbe i potpunog ukidanja privatnog vlasništva«, a »gdje se dograbio vlasti, pokazuje se tako okrutnim i divljim da izgleda kao nevjerovatna i monstrozna stvar«. ³⁷⁾ Socijalistički je pravac pak po ocjeni enciklike nešto umjereniji, on odbija nasilje, ali u krajnjoj liniji ne odbija klasnu borbu i ukidanje privatnog vlasništva. On teži društvenoj vlasti nad sredstvima za proizvodnju, ali zastupa postupnost i umjerenost u realizaciji svojih ideja. Ako se ima na umu opasnost od koncentracije ekonomske moći u rukama pojedinih grupa, onda takav program nije neprihvatljiv, no to više i nije socijalistički program, smatra enciklika. Međutim, socijalizam je po svojoj prirodi protivan crkvi i stoga je nada u suradnju, koju neki katolici gaje, uzaludna. Ako ne prihvati »kršćansku istinu«

37) Koliko je crkva tih godina bila zanesena antikomunizmom najbolje se vidi po tome da je i u fašizmu vidjela svoga saveznika protiv komunističkog zla, bez obzira što je ustajala protiv određenih stavova osobito njemačke fašističke doktrine i prakse. U enciklici upućenoj njemačkom kleru *Mit brennender Sorge* (1937) to se bjelodano vidi: »Nitko ne misli da njemačkoj mladeži podmeće kamen na putu koji bi trebalo da vodi ostvarenju novog nacionalnog jedinstva i da razbudi plemenitu ljubav za slobodu i neuništivu privrženost domovini. Ono čemu se mi suprotstavljamo i čemu se moramo suprotstavljati jest sukob koji se želi i koji se sistematski zaoštrava, a pomoću kojeg se razdvajaju ti odgojni ciljevi od onih religioznih« (*Le Encicliche Sociali da Pio IX a Pio XII*, str. 520). Dakle, fašizam je mogao odgajati svoju mladež kako je htio i raditi što je htio, samo nije smio poricati duhovni primat katoličkog učenja! Encikliku *Mit brennender Sorge* ni najobjektivniji promatrač ne bi mogao obraniti od optužbe za hipokriziju i cinizam. Ne treba smetnuti s uma da je crkva poslije Lateranskih sporazuma s Mussolinijevim režimom potpisala već 1933. konkordat s novim nacističkim režimom u Njemačkoj i da je, sve u tom stilu, dala blagoslov pokapanju španjolske republike. Kad je i dolazilo do sukoba s fašizmom, taj sukob bio je druge prirode nego krajnje nepopustljiv odnos prema socijalizmu i komunizmu.

i učenje o »kršćanskoj milosti«, on se »kao doktrina«, »kao historijska činjenica«, »kao akcija«, »ne može pomiriti s učenjem katoličke crkve«³⁸⁾. Kao i svaka pogreška on možda i sadrži kakav djelić istine, no on se — uvjerava enciklika one koji možda sumnjaju — bitno razlikuje od kršćanskog učenja o društvu. Zaključak je enciklike vrlo odrješit čak i u pogledu naziva: »Religiozni socijalizam i kršćanski socijalizam su dakle protivurječni nazivi: nitko ne može biti dobar katolik i u isti mah pravi socijalista«.³⁹⁾

Od Pija XII do Ivana XXIII

Zadržali smo se nešto više na kritičkom prikazu enciklika *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno* zato što su u njima, kako je već rečeno, izloženi temelji katoličkog socijalnog učenja. Dapače, i sam Ivan XXIII, koji je u svojoj enciklici *Mater et Magistra* nesumnjivo iznio neke nove teze i encikliku općenito protkao drugačijim (tolerantnijim) tonovima, ističe kako su spomenute dvije enciklike njegovih prethodnika temelj od kojeg je i on krenuo u izradi enciklike *Mater et Magistra*.

Do pojave *Mater et Magistra*, to jest u razdoblju od punih trideset godina, Sveta je stolica u osobi pape objavila velik broj enciklika, nagovora, poruka itd. izrazito socijalnog sadržaja, no ni jedan od tih dokumenata, čini se, nije imao ambiciju da pruži cjelovit korpus prošlih i aktualnih nazora crkve o socijalnim pitanjima. Papa Pijo XII, koji je naslijedio Pija XI 1939, bio je veoma agilniji poglavar crkve; krug njegovih interesa bio je veoma širok, no čini se da je bio skloniji neposrednom reagiranju na tekuće događaje, ili se pak prepuštao suptilnim teološkim i religioznim razmatranjima (npr. enciklike: *O mističnom Kristovu Tijelu*, 1943; *Mediator Dei*, 1947; *Humani generis*, 1950). U svakom slučaju on je, zajedno sa ostalim crkvenim izabranicima, utrošio mnogo energije kako bi kormilo crkve, već prvih ratnih godina, polako počeo okretati prema novim morima.⁴⁰⁾ Bilo je, dakle, neophodno da se pristupi usklađivanju crkvenog socijalno-političkog učenja novoj situaciji. To, dakako, nije vidljivo u Pijevoj poznatoj *Božićnoj radio-poruci* 1941, sastavljenoj i pročitanoj u povodu 50-

38) *Quadragesimo anno*, str. 145.

39) *Quadragesimo anno*, str. 147.

Što se pak tiče stava prema »komunističkom pravcu« socijalizma Pijo XI objavio je 1937. posebnu encikliku »o komunističkom etizmu« — *Divini Rademitoris*. Enciklika je značajna za socijalno-političke nazore Svete stolice utoliko što je ona in nuce sadržavala sve one motive koji će se kasnije, po završetku rata, rasplamsati u križarski pohod protiv komunizma i biti faktički ideološka platforma hladnog rata između Istoka i Zapada. U enciklici se još jednom naglašavaju prednosti korporativizma koji će »poštivati potrebnu društvenu hijerarhiju«, raditi za »opće dobro društva« i tako biti istinska brana komunizmu.

40) Koliko je crkva bila neizvjesna u svojem opredjeljenju uoči rata vidljivo je iz poznatog Pijova govora održanog u augustu 1939. Držeći se »mudrog« opreza, Pijo XII je ovako formulirao stav crkve prema snagama koje su išle u susret katastrofi: »Sa mirom se ništa ne gubi, u ratu se može sve izgubiti.«

-godišnjice *Rerum novarum* i 10-godišnjice *Quadragesimo anno*. Ona naprosto ponavlja stavove tih dviju enciklika. Znakovi potrebe za usklađivanjem i preinakama, došli su do izražaja u drugoj *Radio-poruci* s kraja 1942. godine. Sada se već nazirao moguće rasplet rata. *Božićna radio-poruka* 1942. daje naslutiti potrebu distanciranja od fašizma i s tim u vezi konstatira rascjep koji se desio između fašističkog režima i zahtjeva i potreba širokih slojeva naroda. Radilo se, dakle, o tome da se crkva pripremi za nastupajuće događaje: masovnu je političku svijest, koju je rat razbudio, trebalo kontrolirati i u danom momentu upraviti u sasvim određenom pravcu. Pijo XII s tim u vezi upozorava kako se »spas, obnova i progresivna poboljšanja mogu očekivati i zasnivati samo u vraćanju širokih i utjecajnih slojeva ispravnoj socijalnoj koncepciji«, kako bi ti »slojevi« mogli »mnoštvu« ponuditi nova, bolja i pravednija rješenja. Ostajući vjeran gledištima svojih prethodnika, Pijo XII nipošto ne smatra da bi radnici — s kojima su se tolikim marom bavile sve socijalne enciklike — mogli uopće biti samostalan politički subjekt. U čuvenom »govoru jednoj radničkoj delegaciji« (13. juna 1943) — poznatom pod nazivom *Mir na zemlji i suradnja među klasama* — on savjetuje radnicima da u ime općeg dobra »ne otežaju teret izvanrednih poteškoća, koje pritišću narode«, nego da »ostanu na radu i tu istraju disciplinirano i mirno«. Upozorava ih da se čuvaju lažnih obećanja o »budućem blagostanju« što ih propovijedaju oni koji su protiv plodne suradnje između rada i kapitala koja jedina može dovesti do općeg dobra.⁴¹⁾ Ponavlja se, dakle, ista pjesma! Što se pak tiče Italije, a i drugih zemalja, gdje je došlo do saveza laičkih snaga u borbi protiv fašističkog režima, trebalo je sve učiniti da kojim slučajem ne bi među masama uhvatile maha revolucionarnije ideje o mijenjanju tradicionalne klasne društvene strukture. Antifašistički savez, koji je bio ostvaren, ubrzo je proglašen, istina, kao potrebna, ali prolazna stvar. Stoga već u septembru 1944. Pijo XII u *Radio-poruci Za kršćanski mir* precizira stav crkve o suradnji idejno različitih društveno-političkih snaga u antifašističkoj fronti ovako: »iznad svake suradnje s drugim divergentnim ideološkim tendencijama i društvenim snagama, koju su sugerirali katkad čisto sporedni razlozi, vjernost baštini kršćanske civilizacije i njezina junačka obrana protiv ateističkih i antikršćanskih struja, kamen je temeljac, koji se nikada ne smije žrtvovati nikakvoj prolaznoj koristi i nikakvoj promjenjivoj kombinaciji.«⁴²⁾ A u martu

41) Vidi Pace nel mondo e collaborazione delle classi, str. 684—686, u djelu: Le Encicliche Sociali da Leone XIII a Pio XII.

42) Per la civiltà cristiana, str. 698 (u: op. cit.).

U Božićnoj radio-poruci 1944. o demokraciji Pijo XII poručuje model moderne građanske demokracije u kojoj građanin neće samo slušati nego i biti slušan; on ovdje unosi distinkciju između naroda (građana) i mase. Masa je po prirodi neprijatelj demokracije, dok je narod dostojan toga imena nešto sasvim drugo. U takvom (istinskom) narodu »sve nejednakosti, koje ne potječu iz samovolje društvenog položaja... nisu nipošto prepreka postojanju i prevlasti istinskog duha zajedništva i bratstva« (op. cit. str. 714).

1945, u govoru *Kršćanski sindikalizam*, Pijo XII obznanjuje, poput kakva modernog tvorničara, kako sindikat treba da »predstavlja i brani interese radnika u radnim ugovorima« i to poglavito s ciljem da »klasnu mržnju« zamijeni »ljubav i milost«. ⁴³⁾ U tom je duhu bila koncipirana poslijeratna politika crkve u razrješavanju socijalnih problema uopće a radničkih napose. Njeno prisustvo osobito u Italiji bilo je veoma značajno: partija kršćanske demokracije bila je njen instrumenat, a crkva ovoj duhovni pokrovitelj. ⁴⁴⁾ Tako je Pijo XII ostvario idealan savez sa svjetovnim snagama koje su energično i uspješno suzbijale svaku značajniju i dublju promjenu kapitalističkog društvenog ustrojstva. Na međunarodnom planu pak Pijo XII, zajedno sa visokim katoličkim klerom, postao je šampion kršćanske, strogo antisocijalističke i antikomunističke, Evrope. ⁴⁵⁾

Novi pogledi enciklike Mater et Magistra Ivana XXIII

Duboke promjene do kojih je došlo u poslijeratnom razdoblju na društveno-političkom, ekonomskom, naučnom i općekulturnom planu zahtijevale su od katoličke crkve, ukoliko je željela biti doista prisutna i utjecajna u svijetu, preinaku i usklađivanje mnogih njezinih nazora, osobito onih nazora koji pripadaju oblasti tzv. socijalne doktrine. Stavovi (i praktična djelatnost što je iz njih proizlazila) koje je formulirao i energično branio papa Pijo XII nisu bili dovoljno obuhvatni da izraze svu množinu nagomilanih problema, a povrh toga su zbog svoje neelastičnosti, ortodoksности, političke pristranosti crkvu sve više doveli u izolaciju. Crkva se naime previše identificirala sa određenom i sasvim jasno usmjerenom političkom strategijom vladajućih krugova Zapada što je objektivno kompromitiralo njenu ambiciju za duhovnim univerzalizmom u očima najširih laičkih slojeva. Bio je tu čitav svijet zemalja sa socijalističkim društvenim sistemom, prema kojima je

43) *Il sindacalismo cristiano*, str. 730. u: *op. cit.*

44) U *Božićnoj poruci* 1951. pod naslovom *Bož* nije nikada neutralan Pijo XII ovako precizira društveno-politički program crkve: »Za crkvu je nužno da vlastitim sredstvima predvidi i osigura ispunjenje svoje misije, obranu svojih prava i svoje slobode. Odbacujemo onu kobnu tendenciju koja vlada čak i kod nekih katolika, koja bi htjela da ograniči crkvu na čisto religiozna pitanja, ostavljajući po strani ljudska. Na političkom terenu raspravljaju se i donose zakoni najveće važnosti, kao što su oni koji se odnose na brak, porodicu, školu. Mogu li oni ostaviti ravnodušnim i nezainteresiranim jednog apostola?« Pod udarom osude su naročito komunisti, a vjernicima se strogo zabranjuje da šire ili čitaju publikacije koje podržavaju marksističko učenje i praksu.

45) Akcija Svete stolice na međunarodnom političkom planu razvija se u više pravaca koji su dio jedinstvene koncepcije. Umjesto nekadašnje fašističke lozinke »Rim ili Moskva«, Pijo XII, na relaciji Istok—Zapad, ističe lozinku »S Kristom ili protiv Krista«. Politika Vatikana iz tog vremena može se definirati ovako: 1) Istoku suprostaviti jedinstvo Zapadnog svijeta (čvrsta atlantistička koncepcija); 2) Odbaciti svaki neutralizam crkve u pitanju međunarodnih poslova, 3) Prekinuti svaki mogući kontakt sa vladama istočnoevropskih (socijalističkih) zemalja kao nelegitimnima (stvaranje »kardinala mučenika«).

intransigentnost bila loš saveznik; iz političkog sna budilo se mnoštvo u kolonijalnim područjima koje je energično težilo ka emancipaciji; zaoštrio se problem odnosa razvijenih i nerazvijenih područja, a težnje širokih slojeva za materijalnim i duhovnim prosperitetom i za drugačijom raspodjelom društvenog bogatstva postale su neodoljive na svim kontinentima. Pred svim tim katolička crkva nije mogla niti htjela ostati nijema.

Još kao nuncij, a onda i kao papa Pijo XII Eugenio Pacelli je, usprkos svoje izuzetno žive inteligencije, bio upravo fanatični protivnik svake modernije ideje, bilo da se radilo o socijalnim pitanjima ili o suptilnim teološkim pitanjima⁴⁶⁾. Njegovom smrću 1958. završilo se — poglavito što se tiče socijalno-političkih učenja — jedno izrazito konzervativno razdoblje katoličke crkve. Njegova je nasljednika očekivao golem zadatak: da u skladu sa novim potrebama vremena definira mjesto i ulogu katoličke crkve, što je praktički značilo da revidira neke dotadašnje stavove crkve i razradi nove koje je neodgodivo zahtijevala nova društvena zbiljnost. I doista tog se zadatka odmah prihvatio nasljednik Pija XII papa Ivan XXIII⁴⁷⁾.

Potrebna je čitava posebna studija da se pokaže koje teze svojih prethodnika preuzima i razvija Ivan XXIII, kako ih razvija, te u čemu odstupa od tih teza. U svakom slučaju novost je enciklike prije svega u tome što pokreće i raspravlja pitanja kojima se prethodne enciklike uopće nisu bavile ili su ih možda tek spomenule. Koliko enciklika *Mater et Magistra* ne želi da bude puko ponavljanje prethodnih enciklika ili tek njihova razrada, nego ponajprije razmatranje *aktualnih* društvenih problema u vezi sa zadacima crkve, vidljivo je iz ovog njenog stava: »Ovo nam je pismo,

46) Gotovo je paradoksalno koliko je nepopustljiv i konzervativan bio Pijo XII., ako se ima na umu da je on bio — kako piše Lucio Libertini — »nuncij koji se služi avionom kao što su se mnogi monsignori, njegovi suvremenici, služili karocom; prvi papa koji se služi električnim brijačem, koji se stalno služi radiom, kinom; prijatelj Marconija; poglavar koji na planu velikih pitanja u raznim javnim govorima pokreće teme o nuklearnoj fizici, Einsteinovoj teoriji relativnosti, o astronomiji, astronautici, koji je tražio susret i razgovor s najoprečnijim vrstama učenjaka i stručnjaka«. (L. Libertini, *La politica del Vaticano dal Pio XII al Giovanni XXIII*, časopis »Mondo Nuovo«, br. 3, 1963.

47) Nije naodmet spomenuti neke pojedinosti u vezi s izborom Ivana XXIII za papu. Izbor se obavio relativno veoma brzo. Kako kardinali, nakon smrti Pija XII, nisu vidili mogućnost da će se tako brzo moći riješiti, na opće zadovoljstvo, mnogi ključni problemi koje je trebalo riješiti, prešutno su smatrali da je najbolje izabrati papu »prelaznog razdoblja«. Tako je na čelo Svete stolice došao stari, »neutralni«, i od kombinacija i politike Kurije, odvojeni venecijanski patrijarh Angelo Roncalli. On je trebao da nekako rukovodi procesom »odmrzavanja« a da se trenutno ostave po strani velika pitanja doktrinarne naravi (preispitivanje nekih teoloških teza, ključnih socijalnih pitanja modernog vremena itd.). Roncalli je u tren oka raspršio takva očekivanja. Odmah po dolasku u Vatikan on je potpisuo mnoge funkcionere i dvorjanike koji su radili i živjeli u sjeni Pija XII; on mijenja utvrđeni ceremonijal Svete stolice i unosi više »zdravog razbora«; posjećuje bez naročite pompe bolnice, zatvore i škole; povećava kardinalski kolegij i pazi na njegov sastav itd. Zbog svega toga otpočinje tihi sukob sa moćnom Kurijom u kojoj je glavnu riječ imao konzervativni i svemoćni kardinal Ottaviani.

držimo, izdati ne samo da encikliku Lava XIII zasluženno kome-
moriramo nego i da, u izmijenjenim prilikama, potvrdimo i po-
tanje razložimo nauk naših predšasnika i da jasno odredimo cr-
kveno naučavanje o novim važnim suvremenim problemima«⁴⁸).

Čini nam se osobito važnim odmah upozoriti da se Ivanova enciklika, za razliku od enciklika njegovih prethodnika, uopće ne upušta u eksplicitnu konfrontaciju sa socijalističkim ili mraksi-
stičkim koncepcijama o društvu; dok se naime u enciklikama *Rerum novaru* i *Quadragesimo anno* osnovni stavovi o društvu izlažu kroz neprestanu polemiku sa socijalističkim učenjem, a so-
cijalizam i kao pokret i kao teorija najenergičnije osuđuju, dotle *Mater et Magistra* samo na jednom mjestu, usputno, spominje ime marksizam. To je vrlo značajan podatak; to je, uz ostalo, omogućilo papi Ivanu XXIII da se mnogo slobodnije, bez straha da se pokoja njegova teza ne identificira s marksističkim ili slič-
nim učenjem, uhvati ukoštac sa živim problemima naše suvre-
menosti.

Suvremene društvene zajednice — prema enciklici *Mater et Magistra* — proživljavaju krize i nereda stoga što ne mogu, ili ne žele, da usklade partikularne i opće interese društva. Prema enci-
klici osnova od koje valja poći u usklađivanju tih interesa jest *pojedinač* — njegova dobrobit i njegova svestrana »osebna inici-
jativa«. Ova osobna inicijativa po svojoj prirodi teži zajedništvu i sve je u tome da se pronađu odgovarajuće forme kako bi se ona društveno usmjerila. Golemu ulogu u tome imaju država i druge javne institucije. Okvir unutar kojeg pojedinac djeluje i u kojem on može najbolje očitovati sve svoje potencije jest raspo-
laganje osobnim vlasništvom. Ono je po svojem porijeklu ne-
otuđivo, no ono se, ukoliko se kosi sa općim interesima (a time se kosi i interesom dotičnog pojedinca) može ograničiti. »Pravo, naime, na privatno vlasništvo, pa i što se tiče proizvodnih dobara, vrijedi za ova vremena: u samoj je naravi sadržano i prirodno je naučavati da su pojedinci prije društva pa zato treba da se društvo usmjeruje prema društvu kao prema cilju« (str. 146). Štaviše, čitavo povijesno iskustvo pokazuje da se umanjiti ili pot-
puno ruši čovjekova sloboda kada političke vlasti ugroze pravo na privatno vlasništvo. Očigledno aludirajući na socijaldemokra-
ciju, Ivan XXIII upozorava da su i nekada gorljivi zastupnici pot-
punog ukidanja privatnog vlasništva došli do uvjerenja da je tako nešto i nemoguće i štetno. Međutim, opća je tendencija mo-
dernog vremena »da su sve jači posjednici dobara država i ostale javne ustanove« (str. 150). To proizlazi otuda što »opće dobro zahtijeva da se sve veći zadaci povjeravaju državi« (str. 150). Stoga mora prevladati uvjerenje da država može širiti svoja dobra samo kad to zahtijeva opće dobro, no pritom uvijek postoji opasnost

48) Encikliku citiramo prema šapirografiranom tisku Biskupskog ordinarijata u Pazinu pod naslovom: Papa Ivan XXIII, *Mater et Magistra*, Pazin 1963; citirano mjesto na str. 115. Dalje se navode stranice citata u zagradama u tekstu.

»da se ne bi privatna svojina preko mjere suzila ili, što je gore, potpuno uništila« (150). Država mora imati »pravi pojam o općem dobru, pojam koji se sastoji u skupu svih onih uvjeta društvenog života koji čovjeku omogućuju punije i nesmetanije usavršavanje njegove sposobnosti« (str. 124—125). Prema tome od odlučne je važnosti da se usklade dvije stvari: prvo, »pravo po kojemu bilo pojedini građani, bilo skupina građana smiju samostalno djelovati, poštivajući uzajamnu suradnju« i drugo »zahvat države koji privatnu inicijativu shodno sređuje i gaji« (str. 125). Briga države (ili javne vlasti) kao reprezentanta zajedničkog dobra može se očitovati u nizu pravaca: da se »prikladno stara za školstvo, za poreze, kredite i socijalno osiguranje« (str. 137); da »budno pazi da ne bi ciljevi što ih sebi postavlja uprava značajnih poduzeća, pogotovu onih koji igraju poglavitu ulogu u privredi čitave zemlje, bili ma u kakvom raskoraku sa zahtjevima općeg dobra« (str. 144—145); da u ime »pravde i pravičnosti« radi na prevladavanju nejednake ekonomske i kulturne razvijenosti pojedinih područja; da na međunarodnom planu također radi u istom pravcu itd.

Suvremeni je svijet — konstatira enciklika — još uvijek prepun socijalnih razlika: na jednoj je strani raskoš i obilje, a na drugoj bijeda. U svjetlu toga ne smije se formiranje i raspodjela dohotka »prepuštiti posve slobodnom natjecanju zainteresiranih« niti da to »određuje samovolja moćnijih« (str. 128). U tome treba poštivati strogo »zahtjeve pravde i pravičnosti«. Evo što to znači u slučaju radnika. Radniku valja odmjeriti takvu plaću koja mu »omogućuje provoditi život dostojan čovjeka i snositi teret pristojna uzdržavanja obitelji« (str. 128). Kriterije za utvrđivanje »takve plaće« enciklika specificira ovako: »doprinos u proizvodnji«; »ekonomsko stanje poduzeća gdje su radnici zaposleni«; »dobrobit pojedine zemlje« (pogotovu s obzirom na potrebu osiguranja »opće zaposlenosti«); »opće međunarodno dobro« (to jest s obzirom na suradnju države s drugim državama i obaveze koje iz toga proizlaze).

Enciklika stavlja naglasak više na distribuciju dobara, nego na proizvodnju ili pak na to tko je pravni nosilac sredstava za proizvodnju i kapitala. Otuda i teze »da se gospodarsko blagostanje nekog naroda ima mjeriti ne toliko po sveukupnoj količini dobara što ih posjeduje, nego radije po njihovoj pravednoj raspodjeli, tako da se svi u državi mogu razvijati i usavršavati« (str. 130).

Preuzimajući tezu iz *Rerum novarum* Ivanu XXIII lebdi pred očima ideal radnika koji je mali vlasnik, akcionar, ukratko mali kapitalista. U tom smislu *Mater et Magistra* preporučuje, kao »veoma poželjno«, da radnici — postupcima koji najviše odgovaraju — malo po malo postanu suvlasnici svojih poduzeća« (str. 131). Iz toga vidnoga kuta Ivan XXIII govori o potrebi stvaranja novih odnosa na mjestu rada, osobito u industriji, o sudjelovanju rad-

nika u upravljanju poduzećima: »Ipak, nema sumnje da valja radnicima priznati djelatnu ulogu u poslovanju poduzeća gdje rade. To vrijedi i za privatna i za državna poduzeća. Svakako cilj je u ovome: stvoriti od poduzeća savršenu ljudsku zajednicu koja će svojim duhom prožimati do dna odnose pojedinaca i sve moguće njihove službe i zadatke« (str. 138). Radnici se nipošto ne smiju »smatrati pukim slugama, koji su rođeni da šutke izvršavaju naloge, a kojima nije dopušteno izraziti svoje želje i primijeniti svoje iskustvo« (str. 139). Sve to povećava njihovu odgovornost i osobnu inicijativu, odgovara »ljudskoj naravi« i »ekonomskim, socijalnim i političkim zahtjevima povijesnog trenutka« (str. 140). Papa Ivan XXIII ide i dalje pa, doduše oprezno, kaže »da je, ako ne nužno, a ono bar veoma prikladno, radnicima omogućiti da njihovo mišljenje i upliv dođu do izražaja i van okvira njihova poduzeća, i to na svim područjima javnog života« (str. 141).

Osobitu pažnju poklonila je *Mater et Magistra* fenomenu »socijalizacije života«. Socijalizacija je, kaže se, rezultat općeg »znanstvenog i tehničkog« napretka i s tim u vezi povećanog »životnog standarda«. Međutim, ona proizlazi i iz prirodne čovjekove sklonosti za udruživanjem kako bi sebi pribavio dobra koja želi a »nadilazi pojedinačne snage«. (Dakle, u aktu proizvodnje data je čovjekova društvenost!) Tu činjenicu danas uveliko potpomažu moderna sredstva suobraćanja (tisak, radio, televizija, kino itd.), jer ona omogućuju ljudima iz najudaljenijih geografskih područja da gotovo u istom momentu svi budu sudionici događaja. Čovjek tako sve više postaje građanin svijeta i odgovoran za sve što se u svijetu zbiva. Socijalizacija, međutim, ni u kom slučaju ne smije da znači gubljenje individualnosti; njena baza treba da bude slobodan čovjek koji je odgovoran za svoja djela i svjestan »zakona ljudskog napretka i gospodarskog razvitka« (str. 124). U tom smislu i država i druge javne ustanove kao reprezentan zajedničkog interesa imaju biti tako organizirana da najbolje podupiru opći razvoj ljudske osobe. A to se može ostvariti, ako ta javna tijela budu »svoje članove vazda smatrala ljudskim osobama i pozivala ih da uzmu dijela u njihovoj djelatnosti« (str. 124).

Slijedili smo pozorno misli *Mater et Magistre* o famoznom »radničkom pitanju« i o pravima čovjeka uopće, čime su se toliko bavile *Rerum novarum* i druge enciklike. Razlike su više nego očigledne. Površniji bi promatrač mogao zaključiti da gotovo i nema prigovora pogledima Ivana XXIII; pa ipak, radi se o pogledima koji bitno ne izlaze izvan pretpostavki i općeg horizonta građanskog konstitucionalizma i građanske demokracije koje je pravi i najodlučniji teorijski predstavnik bio Jean Jacques Rousseau. Međutim, pri ocjeni pogleda Ivana XXIII valja imati na umu i genezu crkvene socijalne doktrine uopće, o čemu i jeste riječ u ovom našem radu. Možda bi bilo odviše očekivati od jednog crkvenog poglavara da fenomenima kao što su država, privatno vlasništvo, ljudska osoba, demokracija itd. pristupi kritičnije no što je to

učinio. Čini se na kraju da se ni Ivan XXIII nije oslobodio aspiracije prema svojevrsnom modernom korporativizmu.

U mnoštvu kontroverznih koncepcija i još kontroverznije prakse u razrješavanju teških problema današnjice, neki stavovi enciklike *Mater et Magistra*, barem kao deklaracije, legitimiraju Ivana XXIII — govoreći političkim terminima — kao ljevičara unutar historijske desnice; njegove su teze i mnogo progresivnije i mnogo dublje od teza mnogih suvremenika autoritativnih građanskih teoretičara (sociologa, ekonomista, političara itd.) koji, usprkos svoje kriticismu klasičnih kapitalističkih struktura, ostaju u krajnjoj liniji idejni šampioni onoga što se danas već kolokvijalno naziva neokapitalizam. Najbolje se to vidi iz stavova *Mater et Magistra* o rješavanju teških problema nedovoljno razvijenih područja unutar jedne zemlje i nerazvijenih zemalja u odnosu na razvijene, te s raskorakom između jakih industrijskih zona i depresivnih i zaostalih agrarnih područja.

Pristupajući analizi »novih vidova socijalnog pitanja« kojih težina duboko potresa suvremeni svijet i, prema tome, stvara stanje neprestane krize, *Mater et Magistra* bez ikakva uvijanja ističe: »Povijesni razvoj sve više ukazuje da se ne samo odnosi između radnika i poslodavaca imaju uređivati po zahtjevima pravde i pravičnosti nego i odnosi između pojedinih privrednih grana, pojedinih gospodarski različito razvijenih krajeva unutar jedne te iste zemlje kao što i odnosi, unutar svekolike ljudske zajednice, između brojnih, različitih, ekonomski i socijalno nejednako razvijenih zemalja« (str. 153—154). U tom pravcu odlučnu ulogu mogu, odgovarajućom politikom, odigrati država i razne javne organizacije, bilo nacionalnog ili međunarodnog karaktera.

Imamo li na umu da se *Mater et Magistra* zalaže za aktivnu participaciju građana u javnoj vlasti, onda je sasvim jasno kakve društveno-političke konsekvencije proizlaze iz tvrdnje kako je neophodno »da državna vlast nastoji ili posve ukloniti ili barem umanjiti« neravnomjeran razvoj područja u nekoj zemlji (str. 166). Želimo naime kazati da takav stav implicira dublje strukturalne promjene, te tako Ivanovu dokumentu daje istaknuto mjesto u okviru općih progresivnih i demokratskih težnja našega vremena. Vidi se to osobito i iz onih stavova što se odnose na nerazvijene zemlje ili zemlje u razvoju. Ciljajući na sasvim konkretne pojave naširoko rasprostranjene bijede u stanovitim dijelovima svijeta a, s druge strane, na isto tako konkretne vidove pravog rasipanja bogatstva, Ivan XXIII energično ističe kako u takvoj situaciji to rasipanje znači akt »protiv pravde i protiv čovječnosti« (str. 171). On hrabri izvjesne pothvate oko pomoći nerazvijenim zemljama koji se već čine, ali odmah dodaje kako se neophodno pritom »čuvati pogrešaka prošlosti«. I ovdje je Ivanova enciklika neuvijena i sasvim određena: pomoć koja bi se davala uz ustupak političke ili neke druge naravi bila bi pogubna.

»Kada pak naprednije države pomažu zaostale, treba da ne samo priznaju njihove osobitosti nego da i vrlo brižno paze da ne bi, pružajući onim narodima pomoć, nametale im kao uzor svoj način života.

Osim toga nužno je potrebno da se gospodarski razvijene zemlje navlastito čuvaju da ne bi, pomaganjem nerazvijenih, išle za iskorištavanjem njihova političkog položaja i za ostvarivanjem zamisli svoga gospodovanja« (str. 174).

Međutim, Ivan XXIII nikako ne želi kvalificirati pomoć kao puki karitativan čin, nego sasvim realistički nastoji da takvu pomoć definira u sklopu opće suvremene svjetske situacije, to jest kao sredstvo suzbijanja postojećih napetosti i kriza što ih proživljava čitav svijet; a povrh svega kao nešto što proizlazi iz nužde za međusobnom suradnjom bez koje svijet ne može postojati.

»Pojedine će države, kad već treba da jedna drugu nadopunjuju i usavršavaju, raditi na svom probitku samo onda ako se u isti mah brinu i za probitak. Zato krajnja nužda sili države na međusobno slaganje i surađivanje« (str. 187).

Razmotrimo li, naposljetku, duhovnu (opće doktrinarnu) podlogu na kojoj enciklika *Mater et Magistra* počiva, naći ćemo odmah da je to učenje o poslanstvu crkve koja je zemaljski pastir što sve narode ima da vodi u susret vječnom spasu. Crkva je prva i jedina prava *Majka* i *Učiteljica*. U tim pitanjima enciklika ostaje, što je i razumljivo, čvrsta i nepopustljiva. Zbog toga enciklika — usprkos činjenici što su pogledi crkve na društvo doživjeli znatne izmjene — može apodiktčki tvrditi da »socijalna nauka koju crkva uči i naviješta vrijedi, bez ikakve sumnje, za sva vremena« (str. 195).

Univerzalnost svojih vrijednosti i moralnih normi Sveta stolica brani energično i u *Mater et Magistra*. Mnoge koncepcije o društvu i čovjeku — veli enciklika — ili su sasvim iščezle i zaboravljene, ili su se iz temelja izmijenile, dok crkveno učenje ostaje. To je stoga što te koncepcije, za razliku od crkvenog učenja, nisu mogle, niti mogu »zahvatiti cijela i cjelovita čovjeka« (str. 192). One ne uspijevaju odgonetnuti i obrazložiti prirodne čovjekove slabosti, ograničenosti i strahove kojima ne može naći lijeka nikakav društveni napredak niti ikakvo društveno uređenje. Ukratko, čovjek je osuđen na vjeru u boga; to je njegova iskonska i neuništiva potreba koju ne može zamijeniti nikakva zemaljska blagodät. »Čovjek odvojen od Boga postaje sam sebi i drugima užas« (str. 193).

Ideje o miroljubivoj koegzistenciji

Poseban interes zaslužuje druga, po sadržaju ne manje zanimljiva enciklika Ivana XXIII *Pacem in terris*, objavljena u martu 1963. godine. Ona je u osnovi daljnja razrada i kompletiranje teza *Mater et Magistre*, ali s osobitim osvrtom na središnji problem našega vremena — problem rata i mira. U njoj se energično brani

ideja miroljubive i aktivne koegzistencije i osuđuje trka u naoružanju, bez obzira na to tko je podržava i kako je motivira. S ovom je enciplikom Ivan XXIII dobio s pravom naziv »papa miroljubive koegzistencije«. *Pacem in terris* konstatira, s »osjećajem velike boli«, kako ekonomski najrazvijenije zemlje proizvode »strahotna oružja u koja je uložena glavnina duševnih i materijalnih mogućnosti«, dok istodobno »druge države ostaju bez pomoći za društveno-gospodarski napredak«. Trka u naoružanju postaje neumitna, jer »poraste li negdje vojna moć, smjesta i drugdje takmički jačaju nastojanja za povećanjem naoružanja. I ako je neka država snabdjevena atomskim oružjem, to je drugima povod da i one nastoje pribaviti oružje jednake razorne moći«. Ostvaruje se tako stara uzrečica u punom opsegu: *Si vis pacem para bellum*. No bez obzira na strah od zapleta mogućeg svjetskog sukoba, s obzirom na razornu moć atomskog oružja, i »sami atomski pokusi u ratne svrhe, ne obustave li se, mogli (bi) dovesti u ozbiljnu opasnost razne oblike života na zemlji« (49). Proizlazi iz toga da »nijednoj državi nije dopušteno učiniti isto što bi neposredno stijesnilo druge ili se bezrazložno uplitalo u njihove poslove. Naprotiv, sve imaju jedna drugu pomagati da sve više i više postanu svjesne svojih dužnosti, da se okušaju u novom i korisnom, da u svim djelatnostima samostalno napreduju« (50). Enciklika vidi u *Povelji* Organizacije ujedinjenih naroda, bez obzira na nedostatke nekih njenih postavki, klicu buduće svjetske zajednice ravnopravnih ljudi i naroda, jer se u njoj »svima ljudima uopće svečano priznaje osobno dostojanstvo, ustvrđuje pravo svakog čovjeka da slobodno istražuju istinu, da udovoljuje zahtjevima poštenja, ispunja dužnosti pravde, živi čovjeka dostojnim životom i tome slično«. ⁵¹⁾

Enciklika ni jednom riječju ne poziva na otvoreno suzbijanje socijalističkih ideja i prakse, te je u tom smislu prava suprotnost svim papskim dokumentima od Lava XIII do Pija XII neposrednog prethodnika Ivana XXIII. Istina katolicima se kaže da »uvijek sebi ostanu dosljedni i da se ne upuštaju u popustljive nagodbe s kojih bi štetovala cjelovitost vjere i čudoređa«. Međutim, stav što ga enciklika izriče u odnosu na druge, čak i suprotne, koncepcije nešto je sasvim drugo nego stav prethodnih crkvenih poglavara. Taj stav vrijedi opširnije citirati: »Nadalje, posve je ispravno kad lučimo pokrete na gospodarskom, kulturnom i političkom polju od krivih filozofskih shvaćanja prirode, podrijetla i svrhe svijeta i čovjeka, sve da ovi pokreti imaju početak i pobudu u ovim shvaćanjima, jer dok se teoretska formulacija, nakon što je konačno dana, više ne mijenja, dotle oni pokreti, budući da se kreću kroz promjenljive prilike, ne mogu a da znatno ne podliježu promjenama. Uostalom, tko će poreći da u ovim pokretima, ukoliko su naime u skladu sa zahtjevima zdrava razuma te odgovaraju opravdanim

49) *Pacem in terris*, Prilog »Boslovske smotre«, br. 2, 1964, cit. str. 19.

50) *Ibidem*, str. 20–21.

51) *Ibidem*, str. 24.

čovjekovim težnjama, ne može biti nešto dobro i prihvatljivo? Zbog toga se gdjekada može desiti da su danas oni dodiri praktične naravi, koji se dosele ni u čemu nisu pokazivali korisnima, ili već uistinu plodni ili pokazuju da će to biti«. ⁵²⁾

Mislimo da je suvišno podsjećati, poslije svega što je rečeno u ovom radu, kako ovaj stav znači implicite kritiku, reviziju i odbacivanje mnogih pogleda Vatikana, naročito iz razdoblja pape Pija XII, neposrednog prethodnika pape Ivana XXIII.

Enciklika *Populorum progressio* pape Pavla VI

Na položaj poglavara katoličke crkve izabran je poslije smrti Ivana XXIII 1963. veoma agilan i ideji usklađivanja crkvenog učenja zahtijevima modernog vremena sklon milanski kardinal Montini. Prema prvim njegovim potezima, koji su bili dosta oprezni, izgledalo je da će radikalizam Ivana XXIII biti revidiran, pa čak Sveta stolica posve napustiti mnoge od ideja i prijedloga Ivana XXIII, koja je vatikanska desnica smatrala pogubnim za stabilnost i autoritet crkve. U tom je pogledu bilo mnogo otvorenih pritisaka, no novi papa Pavao VI, nastavio je, dakako nešto izmijenjeno, da podupire procese obnove i ažuriranja. Nesumnjivo, to se može pripisati njegovim osobnim pogledima na suvremene probleme, ali isto je tako bilo jasno da se pokret obnove što ga je inaugurirao Ivan XXIII više nije mogao niti smio spriječiti. Nije odviše mudro nagađati bi li se još mnogo toga, i u kojem pravcu, bilo izmijenilo u društveno-političkim nazorima i praksi crkve da smrt nije pokosila Ivana XXIII u naponu njegove obnavljačke akcije; ostaje činjenica da su se dokumenti što ih je objelodanio Pavao VI, kao i praktične akcije koje je poduzimao s tim u vezi, kretali u osnovi na crti ideja Ivana XXIII. Dokaz je tome posljednja njegova socijalna enciklika »O nastojanjima oko razvitka naroda« *Populorum progressio*, objelodanjena krajem marta ove godine. Zanimljivo je podsjetiti da je enciklika, ne samo u krugovima crkvene nego i svjetovne desnice, dočekaana s podozrenjem pa čak i otvorenim odbijanjem.

Pomnjava bi analiza enciklike *Populorum progressio* mogla odmah pokazati da se u njoj dalje razrađuju i preciziraju bitne teze enciklike *Mater et Magistra*. Naglasak je stavljen na rasvjetljavanje neravnomjernog ekonomskog i kulturnog razvoja naroda što, prema enciklici, sve više postaje osnovnim izvorom sukoba i nestabilnosti u svijetu. U dramatičnom tonu enciklika upozorava: »Danas je od najveće važnosti da svi budu potpuno svjesni da je socijalno pitanje postalo svjetsko pitanje. To je naš predšasnik Ivan XXIII bez ikakva oklijevanja ustvrdio, a s njim se složio II vatikanski sabor u pastoralnoj konstituciji *Crkva u suvremenom svijetu*. Ta je nauka nadasve važna, a njezina primjena neodgodiva.

52) Ibidem, str. 27.

Glađu mučeni narodi danas kao da zaklinju narode koji uživaju obilje«. ⁵³⁾ Obrazlažući »globalnu viziju čovjeka i čovječanstva«, koju crkva ima da ponudi danas i za koju se treba zalagati, u enciklici stoji: »No svaki je čovjek član društva: pripada čitavom čovječanstvu... Civilizacije se rađaju, rastu i umiru. Ali kao što valovi plime jedan za drugim sve dalje preplavljuju žal, tako čovječanstvo napreduje u toku povijesti. Budući da smo baštiniči prošlih generacija i korisnici rada naših suvremenika, mi imamo obavezu prema svima i ne možemo se osloboditi brige za one koji dolaze poslije nas da uvećaju krug ljudske obitelji«. ⁵⁴⁾ Da bi se to postiglo Pavao VI ističe da se tome moraju podvrći sva druga prava, uključivši tu i pravo vlasništva i slobodne trgovine. Dotičući s tim u vezi famozno pitanje o privatnom vlasništvu Pavao VI uvelike se udaljuje od svojih prethodnika Lava XIII, Pija XI i drugih branilaca nepovredivosti privatnog vlasništva. U naslovu na izreke sv. Ambrozija, on izričito ističe:

»A to znači da privatno vlasništvo nije ničije bezuvjetno i apsolutno pravo. Nitko nije ovlašten da zadržava za svoju isključivu potrebu ono što prelazi njegove potrebe, dok drugi nemaju ni ono nužno«. ⁵⁵⁾

U reguliranju sukoba koji može izbiti »između stečenih privatnih prava i iskonskih potreba zajednice, dužnost je državne vlasti da se trudi oko njegova rješavanja, uz aktivno sudjelovanje građana i socijalnih grupa«. ⁵⁶⁾

53) Papa Pavao VI, *Populorum progressio*, Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1967, cit. str. 7. Davno su kritičari crkvenog učenja s pravom primijetili da su se djela crkve veoma često razilazila od njenih socijalnih naučavanja. Uostalom brojne sekte »siromašne braće« što su se javljale u krilu crkve kao protest protiv raznih privilegija i socijalnih nepravdi koje je crkva podržavala pa i sama, u liku svojih dostojanstvenika, prakticirala, to najbolje potvrđuju. Na vatikanskom koncilu brazilski nadbiskup Enrigo Golland je zahtijevao: »Svijet očekuje da vidi obnovu katoličke crkve ne samo u njenim spekulativnim pitanjima, nego i u onima koja su fundamentalna. Neka se, dakle, crkva predstavi ne više kao ekonomska, kulturna, politička, ili diplomatska sila, nego u svom pastoralnom ruhu, misionarskom i evangelizatorskom... Moramo odgovoriti, djelom i primjerom. Samo će se tako ostvariti dijalog. I neka zato biskupi izidu iz svojih palača i sa svojih prijestolja, pa neka pođu u narod, bez pravih i lažnih ornamenata po sebi.« A njegov zemljak nadbiskup Helder Camara na istom mjestu ogorčeno je obrazlagao: »Zamislimo se nad sjajnim križevima koje nosimo na grudima i nad prevelikim biskupskim prstenjem. Dok dvije trećine svijeta živi u bijedi, smijemo li mi s ogromnim svotama dizati divne građevine za crkve?... Imajmo hrabrosti da provedemo reviziju našega života. Jesmo li ili nismo i mi primijenili mentalitet kapitalista, metode i postupke koji bi pristajali bankarima, ali nikako onima koji nastupaju kao 'alter Christus'«. (Navedeno prema: Ivo Mihovilović, *Katolička crkva i Latinska Amerika*, časopis »Naše teme«, br. 1—2, 1966.

54) *Populorum progressio*, str. 14.

55) *Ibidem*, str. 17.

56) Iz pisma Pavla VI Socijalnom tjednu u Brestu, objav. u *L'homme et la révolution urbaine*, Lyon, 1965; citirano u *Populorum progressio*, str. 17. Čini se da se i ovdje oko pitanja uloge države u zaštiti općih prava nad individualnim opet očituje ostatak (modificirane) korporativističke koncepcije. Ostajući u procjepu između liberalističkog kapitalizma i radikalnog podružtvovljenja privatnog vlasništva, crkva mora stalno pribjegavati izvjesnim modelima korporativizma. Tako na primjer i *Populorum progressio* stoji na stajalištu o neophodnosti društvenog planiranja i programiranja raz-

Populorum progressio iznosi niz sugestija i prijedloga za vođenje akcije u pravcu prevladavanja zaostalosti osobito tek oslobođenih kolonijalnih naroda i oštro se suprotstavlja svakom obliku nacionalizma i rasne diskriminacije.

Vraćajući se, rekli bismo, na egzistencijalno pitanje pojedinca i smisao njegovog zemaljskog života, enciklika se obara na radikalni antropocentizam — karakterističan za mnoge suvremene filozofske pravce — koji po njoj proizlazi iz prevelike zauzetosti materijalnim probicima, koje dakako ne treba negirati. To je »zavtoreni humanizam, neosjetljiv za vrednote duha i za Boga koji mu je izvor«. Naravno, čovjek može živjeti i bez vjere u boga i organizirati zemlju, ali »bez Boga — citira enciklika tvrdnju oca De Lubaca iz djela *Le drame de l'humanisme athée* — on u krajnjoj liniji ne može drugo nego da je organizira protiv čovjeka«. Zbog toga je radikalni i ekskluzivni humanizam u osnovi nehumanizam.⁵⁷⁾ Dosljedna doktrinarnim načelima, koji ostaju zauvijek važeći, enciklika *Populorum progressio* koja se, kako smo vidjeli, zdušno zalaže za pravedno rješavanje mnogih gorućih pitanja današnjice, koja vjeruje u ljudski progres, na kraju mora da utvrdi kako ipak »čovjek nije ni izdaleka posljednje mjerilo vrijednosti«. ⁵⁸⁾ To je, naravno, bog kojega je katolička crkva predstavnik i jedini autentični tumač na zemlji.

* * *

Nadamo se da je naša analiza temeljnih stavova katoličke socijalno-političke doktrine uspjela pokazati njene izvore, poticaje i nakane, ali prije svega njeno relativno važenje i način njenoga prilagođavanja u odnosu na dinamiku zbiljskih društvenih zbivanja u našem stoljeću.

Razdoblje od prve temeljne socijalne enciklike Lava XIII *Reum novarum* pa do pojave enciklike Ivana XXIII *Mater et Magistra* jest, ponovimo to, razdoblje izrazitog konzervativizma u pogledima katoličke crkve na bitna socijalna pitanja modernog vremena. U tom je razdoblju crkva bila izrazito na strani regresivnih društvenih snaga i grčevito se borila protiv bilo kakve radikalnije promjene temelja građanskog, to jest klasnog svijeta i njegovih institucija.

U razdoblju koje pak otvara enciklika Ivana XXIII *Mater et Magistra*, crkva postepeno napušta svoj konzervativizam i trudi se

voja: »Dužnost je javnih vlasti — kaže se u enciklici — da odaberu ili čak nametnu usmjerenja za kojima treba ići, ciljeve koje treba postići i putove kojima će se do njih doći«. To treba, međutim, tako izvesti da se dobije pristanak »privatne inicijative« i »posredničkih tijela«, sa svrhom da se izbjegne »opasnost posvemašnje kolektivizacije ili samovoljnog planiranja«, jer je oboje »negacija slobode«, to jest negacija ostvarenja »temeljnih prava ljudske osobe« (str. 21).

57) *Populorum progressio*, str. 25.

58) *Ibidem*, str. 25.

da, na socijalno-političkom planu, bude aktivan sudionik u reformiranju klasičnih društvenih struktura i njima odgovarajućih institucija. U tom naporu ona, na kraju krajeva ipak ne izlazi iz okvira svijeta kojeg kritizira.

Vanjski znak toga zaokreta očituje se poglavito u tome što je besprizivna osuda svega što i malo podsjeća na socijalizam, kao teoriju i kao praksu — osuda koja je toliko prostora zauzimala u papinskim dokumentima o socijalno-političkim pitanjima do pojave *Mater et Magistra* — izostavljena, te tako praktički socijalizmu definitivno priznato pravo građanstva, barem kao i drugim socijalnim ustrojstvima. Imamo li na umu onu okrutnu osudu socijalizma i komunizma kojom se crkva obratila svijetu još u enciklici *Quod Apostolici muneris*, i na tome dalje dugo decenija ustrajala, onda je to ipak nešto. Pristaje da ovdje ponovimo onu Galilejevu, dobačenu crkvenim ocima: Eppur si muove.